Кнут Гамсун

Вікторія

I

Мірошників син ішов, поринувши в роздуми. То був чотирнадцятилітній хлопчина з обвітреним та засмаглим на сонці лицем, вдатний на всілякі вигадки.

Як виросте, він стане піротехніком. То було настільки дивовижне й ризиковане заняття, що через сірку в нього на пальцях ніхто не насмілювався б із ним здоровкатись. А між товаришами він зажив би собі великої пошани тим жахливим ремеслом.

Він вистежував у лісі своїх пташок. Атож, він знав їх усіх, знав, де вони мостять гнізда, розумів їхні крики і вмів по-їхньому відповідати. Йому не раз доводилося замішувати борошно з батькового млина на тісто, ліпити з нього кульки та й годувати ними пташок.

Всі ті дерева вздовж стежини були його добрими знайомими. Навесні він пускав із них сік, а взимку був їм за турботливого батенька — струшував сніг і розправляв їхнє гілля. І навіть нагорі, в занедбаній гранітній каменярні жоден камінь не був йому чужий; він вирізьбив на тамтешніх каменях літери та знаки, повикочував їх нагору й розмістив так, що вони нагадувати парафіян, які стояли навкруг пастора. У тій старій каменярні діялися всілякі чудернацькі речі.

Він звернув зі стежини й спустився до греблі. Млин працював, і хлопця обступив невпинний тяжкий гуркіт. Він звик тут блукати, розмовляючи вголос сам із собою; кожна піниста блискуча крапля начебто оповідала щось про своє буття, а ген коло шлюзу вода, спадаючи донизу, скидалась на чисте полотно, яке вивісили сохнути. Біля

греблі, нижче від водоспаду, водилась риба; він багато разів стояв там зі своєю вудкою.

Як виросте, він стане водолазом. Таке в нього бажання. Він тоді з палуби корабля спуститься в море — просто в незнані царства-королівства, де росли, погойдуючись, велетенські химерні ліси, де на самім дні височить кораловий замок. А принцеса помахає йому з вікна рукою і скаже: "Зайди-но сюди!"

Аж тут він чує за спиною своє ім'я, — то його гукав батько.

— Юганнесе, тебе просять до Замку. Ти повинен перевезти на острів гурт молоді!

І він одразу ж пішов. Мірошниковому сину виявили ще одну велику довіру.

"Панська садиба", оточена зеленим краєвидом, нагадувала невеличкий замок, атож, якийсь фантастичний усамітнений палац. Будинок був пофарбований у біле, дерев'яний, з багатьма аркоподібними вікнами в стінах і на даху, а коли там приймали гостей, то на його круглій вежі майорів прапор. Люди називали його Замком. Біля садиби з одного боку лежала бухта, а з другого тягнулися безкраї ліси; ген удалині виднілося кілька дрібненьких хутірців.

Юганнес зустрів гурт молоді на пристані й посадив усіх до човна. Він уже їх знав, то були діти господаря Замку та їхні приятелі з міста. Вони були повзувані у високі чоботи й могли переходити вбрід; проте Вікторію, на якій були самі черевички і яка мала не більше десяти років, треба було, причаливши до острова, нести на берег на руках.

— Перенести тебе? — спитав Юганнес.

— Я перенесу! — сказав міщук Отто, хлопець віку конфірмації, і взяв дівчинку на руки.

Юганнес стояв і дивився, як її знесли на високий берег, і почув, як вона подякувала. Потім Отто оглянувся на нього:

— Ага, то ти припильнуєш човна? Як його звати? — Юганнес, — відповіла Вікторія. — Авжеж, він припильнує човна.

І він лишився. Всі решта, побравши в руки кошики на яйця, подалися в глиб острова. Якусь мить він стояв і міркував; йому страшенно кортіло піти з ними, власне, вони могли б витягнути човна на сушу. Затяжко? Човен був не дуже й тяжкий. І він, міцно вхопившись за нього руками, трохи його підтягнув.

До нього долинали сміх та лемент молодого товариства. Гаразд, поки що бувайте. Одначе вони запросто могли б узяти його з собою. Він знав гнізда, до яких би їх повів, знав незвичайні потайні печери в горах, де жили хижі птахи з щетиною на дзьобах. Якось на очі йому попався там навіть горностай.

Він зіпхнув човна у воду, надумавши підпливти до острова з другого боку. Він уже чимало проплив, як йому гукнули:

— Веслуй назад! Ти відлякуєш птахів.

— Та я тільки показав би вам, де живе горностай? — запитально відповів він і хвильку почекав. — А тоді можна було б повикурювати гадюк? У мене є сірники.

Йому ніхто не відповів. Він розвернувся, поплив до того місця, де вони причалили, й витягнув човна на сушу.

Як виросте, він купить у султана якийсь острів і нікому не дозволить на нього сходити. Його береги охоронятиме корабель із гарматою. "Ваша величносте, — звістять йому раби, — у морі плив човен, наскочив на риф і розбився, там гинуть люди". "Нехай гинуть!" — відповість він. "Ваша величносте, вони волають про допомогу, ми ще можемо їх врятувати, там і жінка в білому". "Врятуйте їх!" — громовим голосом звелить він. І потім після стількох літ він знов побачить дітей господаря Замку, а Вікторія впаде йому до ніг і дякуватиме за порятунок. "Нема за що дякувати, то всього-на-всього мій обов'язок, — ласкаво прошу до моєї країни". І він загадає відчинити для гостей замкову браму й частуватиме їх усіх із золотого посуду, а триста смаглявих рабинь співатимуть і танцюватимуть цілу ніч. А коли діти з Замку лаштуватимуться в дорогу, Вікторія не зможе їхати, — вона впаде перед ним навколішки й умиється сльозами, бо вона його покохає. "Дозвольте мені лишитися, не проганяйте мене, ваша величносте, зробіть однією зі своїх рабинь"...

Він, охоплений хвилюванням, квапиться пробратися в глиб острова. Атож, йому хотілося б урятувати дітей із Замку. Хтозна, може, вони заблукали на острові? Може, Вікторія чіпко застряла між двох каменів і не має сил вибратися? Йому варто лише простягнути руку, щоб її визволити.

Та коли він знайшов дітей, ті подивились на нього з подивом. Він що — покинув човна?

— Я поклав відповідальність за човна на тебе, — нагадав Отто.

— Може б, я показав вам, де є малина? — спитав Юганнес.

Товариство мовчить. Вмить зацікавилася Вікторія:

— Правда? І де ж?

Проте міщук, швиденько оговтавшись, випалив:

— Нам зараз не до того.

Юганнес мовив:

— А ще я знаю, де шукати мушлі.

Знов запала мовчанка.

— А перли в них є? — спитав Отто.

— Йой, ото якби були! — скрикнула Вікторія.

Юганнес відповів, що ні, мовляв, він того не знає; але мушлі лежать далеко відси на білому піску; треба поплисти човном і пірнути по них.

Потім ту пропозицію висміяли, а Отто мовив:

— Та ти гадаєш, що я водолаз.

Юганнес важко задихав і сказав:

— Якщо хочете, то я вилізу на скелю й зіпхну з неї в море важенну каменюку.

— Навіщо?

— Просто так. А ви подивились би.

Одначе й ту пропозицію було відхилено, і Юганнес збентежено примовк. А тоді подався шукати яйця — осторонь від решти, з другого краю острова.

Коли товариство знов зібралося внизу біля човна, Юганнес мав куди більше яєць, як усі інші. Он він обережно несе їх у кашкеті.

— Як це ти умудрився знайти так багато яєць? — спитав міщук.

— А я знаю, де гнізда, — відповів щасливий Юганнес. — Вікторіє, я зараз покладу ці яйця до твоїх.

— Стривай! — крикнув Отто. — Навіщо?

Всі глянули на нього. Отто, тицьнувши пальцем на кашкета, спитав:

— Хто мені поручиться, що той кашкет чистий?

Юганнес нічого не відповів. Його щастя враз померкло. Він знов із кашкетом у руках рушив у глиб острова.

— Що це з ним? Куди він іде? — нетерпляче питає Отто.

— Куди ти, Юганнесе? — гукає Вікторія і біжить за ним слідом.

Він зупиняється і відповідає:

— Я покладу їх назад у гнізда.

Якусь мить вони стояли й дивились одне на одного.

— А пополудні я піду в каменярню, — сказав він.

Вона не відповіла.

— Там я міг би показати тобі печеру.

— Ага, але я страшенно боюся, — відказала вона. — Ти казав, що там темно, як у могилі.

І тоді Юганнес, дарма, що був бозна-як зажурений, усміхнувся й хоробро мовив:

— Так, але ж я буду з тобою.

Він цілими днями пропадав у старій гранітній каменярні.

Люди чули, як він там щось собі гомонів за роботою, хоч і перебував на самоті; іноді він удавав із себе пастора й правив службу.

Те місце було занедбане віддавна, тепер камені заросли мохом, і всі сліди від свердл та клинів стали майже невидимі. Проте потайну печеру мірошників син прибрав і дуже ловко оздобив, і велося йому там так, як ватажкові найдоблеснішої у світі розбійницької шайки.

Він дзвонить у срібний дзвоник. Досередини вбігає якийсь чоловічок, карлик з діамантовою пряжкою на кашкеті. То служник. Він згинається в три погибелі. "Як прийде принцеса Вікторія, то приведеш її сюди!" — голосно каже Юганнес. Карлик знов згинається в три погибелі й зникає. Юганнес зручно витягується на м'якій канапі й мережить всілякі думки. Он там він її посадить і частуватиме вишуканими стравами зі срібних та золотих горщиків; печеру має освітлювати пломінке багаття; за важкою, вишитою золотом гардиною треба буде послати їй ложе й поставити на сторожі дванадцятьох лицарів…

Юганнес підвівся, виліз із печери й прислухався. Внизу на стежині зашурхотіло гілля та листя.

— Вікторіє! — гукає він.

— Я, — відповідає вона.

Він іде їй назустріч.

— Я ще вагаюся, — мовить вона.

Він знизує плечима й каже:

— Я щойно там був. Оце звідти йду.

Вони заходять до печери. Він припрошує її сісти на камені й каже:

— Там сидів велетень.

— Йой, не говори більше, не розказуй мені того! Невже ти не боявся?

— Ні.

— Гаразд, але ти казав, що в нього було лише одне око, а одноокі тільки тролі.[і]

Юганнес замислився.

— Він мав двоє очей, але одним не бачив. Він сам про те обмовився.

— Про що ще він обмовився? Ні, не кажи!

— Він спитав, чи не хотів би я піти до нього в найми.

— Ой, таж ти, мабуть, не згодився? Боже борони.

— Що ти, я не відмовився. Словом, я не сказав йому ні.

— Ти збожеволів! Хочеш бути замурованим у скелі?

— Та я й не знаю. На землі теж не з медом.

Западає мовчанка.

— Відколи приїхали з міста ті хлопчиська, ти весь час із ними, — каже він.

Знов западає мовчанка.

Юганнес править своєї:

— Однак я дужчий за будь-кого з них, мені завиграшки переносити тебе з човна й піднімати на руки. Напевно, я міг би протримати тебе так цілу годину. Ось глянь.

Він узяв її на руки й підняв. Вона обхопила його за шию.

— Годі, більше не треба мене тримати.

Він опустив її додолу. Вона сказала:

— Так, але й Отто сильний. Він бився навіть з дорослими.

Юганнес з непевністю перепитує.

— З дорослими?

— Атож, з дорослими. У місті.

Западає мовчанка. Юганнес поринає в думки.

— Ну от, тут нічого не вдієш, — каже він. — Я знаю, що зроблю.

— Що ж ти зробиш?

— Наймуся до велетня.

— О ні, ти схибнувся, чуєш! — кричить Вікторія.

— Та ні, мені просто радісно. Я таки наймуся.

Вікторія силкується знайти якийсь рятунок.

— Гаразд, але він, може, більше й не прийде?

Юганнес відповідає:

— Прийде.

— Сюди? — випалює вона.

— Атож.

Вікторія підводиться й рушає до виходу.

— Краще ходімо звідси.

— Нема чого парка парити, — каже Юганнес, також пополотнівши на виду, — бо він не з'явиться раніше ночі. Він прийде опівночі.

До Вікторії вертається спокій, і вона знов хоче сісти на своє місце. Та Юганнесові нелегко впоратися з тим страхом, якого він сам на них і нагнав, йому здається, що лишатися в печері надто небезпечно, й він каже:

— Якщо ти хочеш кров з носа звідси піти, то в мене за печерою є камінь з твоєм іменем. Я його тобі там покажу.

Вони вилізли з печери і знайшли камінь. Вікторія горда й щаслива. Зворушений Юганнес, ковтаючи сльози, каже:

— Поки я буду десь далеко, ти дивитимешся на нього і час од часу згадуватимеш мене. Думай про мене якось гарно.

— Гаразд, — відповідає Вікторія. — Але ж ти, мабуть, повернешся?

— А Бог його знає. Ні, певно, не повернуся.

Вони звернули на дорогу, що вела додому. Юганнес мало не плакав.

— Тоді прощай, — каже Вікторія.

— Ні, я проведу тебе ще трішки.

Від того, що вона так безсердечно може кинути йому "прощай" — чим раніше, тим краще, — йому робиться гірко, його вразливу душу поймає гнів. Він раптом зупиняється і спересердя каже:

— Але, Вікторіє, знай, що ти не знайдеш нікого, хто був би з тобою такий добрий, як я. Лише це я й хочу тобі сказати.

— Гаразд, проте й Отто добрий, — заперечує вона.

— Он як, то бери його собі.

Вони роблять кілька ступнів мовчки.

— А я ще прекрасно влаштуюся. Не переймайся тим. Бо ти сном-духом не знаєш, що я матиму в нагороду.

— Не знаю. А що?

— Півкоролівства. Це по-перше.

— Ти ба, півкоролівства!

— А ще мені дістанеться принцеса.

Вікторія зупиняється.

— Ти, либонь, вигадуєш?

— Ні, він так сказав.

Западає мовчанка. Вікторія ніби питає саму себе:

— Ну і яка ж вона з виду?

— Господь з тобою, та вродливішої за неї нема ніде на світі. І ми це вже давно знаємо.

Вікторія бентежиться.

— То ти хочеш її здобути? — питає вона.

— Атож, — відповідає він, — воно, мабуть, на те й вийде. — Та оскільки Вікторія і справді схвильована, він додає: — Та може статися, що я колись і повернуся. Що я ще здійсню прогулянку по землі.

— Добре, але тоді не бери її з собою, — попросила вона. — Навіщо вона тобі тут?

— Ну я можу прийти й сам.

— Ти мені це обіцяєш?

— Авжеж, я це можу пообіцяти. Та що тобі до мене? Я не сподівався, що ти про мене думатимеш.

— Слухай, ти не кажи такого, — відповідає Вікторія. — Я певна, що вона не так тебе кохає, як я.

Теплі радощі проймають наскрізь його юне серденько. Її слова так його тішать і бентежать, що він ладен упасти на землю. Не зважуючись на неї глянути, він дивиться вбік. Потім підіймає з долу якусь галузку, обгризає на ній кору й хльоскає себе нею по руці. Зрештою він так ніяковіє, що починає щось насвистувати.

— Ну от, мені таки треба додому, — каже він.

— Ага, прощай, — відповідає вона й простягає йому руку.

II

Мірошників син поїхав до міста. Його довго не було вдома, він ходив до школи, дуже багато вчився, подорослішав, став великий і дужий, з пушком над верхньою губою. До міста було досить далеко, дорога туди й назад коштувала надто дорого, тож ощадливий мірошник літо й зиму впродовж кількох років протримав сина в місті. Той син увесь час читав.

Одначе тепер він став дорослий — йому виповнилось вісімнадцять, а може, двадцять років.

Таким ото він одного весняного полудня й висів із пароплава на берег. Над Замком майорів прапор — у честь сина, який теж прибув додому на вакації тим самим пароплавом; по нього до пристані прислали бричку. Юганнес віддав поклін господареві Замку, господині та Вікторії. Як же Вікторія виросла! Вона не відповіла на його поклін.

Ще раз знявши кашкета, він почув, як вона спитала свого брата:

— Дітлефе, хто то кланяється?

Брат відповів:

— То Юганнес, мірошник Юганнес.

Вона знов окинула його поглядом, але в нього пропала охота кланятися хтозна-скільки разів. Потім бричка від'їхала.

Юганнес подався додому.

О Господи, яка смішна й крихітна була хатина! Щоб зайти в двері, він мусив нагнутися. Батьки зустріли його подарунком. Він страшенно захвилювався, все було так зворушливо й мило, батько й мати посивіли, як голуби, й полагідніли, вони по черзі подавали йому руку й ласкаво запрошували додому.

Ще того вечора він обійшов і оглянув усе довкілля, побував у млині, в каменярні, відвідав ту місцину, де ловив рибу, зажурено прислухався до знайомих пташок, які вже помостили гнізда у гіллі, й завернув у бік величезного мурашника в лісі. Мурашок не видно, все вимерло. Він порунтав купу, — життя в ній більше не було. Блукаючи по всіх усюдах, він помітив, що в панському лісі вирубано багацько дерев.

— Ти все тут пізнаєш? — жартома спитав батько. — Чи здибав своїх давніх дроздів?

— Я не все впізнаю. Ліс вирубано.

— То панський ліс, — відповів батько. — Пощо нам лічити його дерева. Кожному потрібні гроші, а панам — то й поготів.

Дні наставали й минали, — теплі, жадані дні, дивовижні години самоти, наповнені приємними спогадами дитинства, тяжінням до землі та неба, до повітря та гір.

Він ішов дорогою, що вела до Замку. Вранці його вжалила оса, і верхня губа в нього розпухла; якщо він зараз когось здибає, то тільки привітається й поквапиться далі. Він не здибав нікого. У Замковому саду він побачив якусь пані і, ступивши ближче, низенько вклонився їй та й минув. То була господиня Замку. Серце в нього закалатало достоту так, як і в ті давні дні, коли він проходив повз Замок. Пошана до того великого будинку, до тих численних вікон, до штивної, витонченої особи господаря Замку ще досі сиділа в його крові.

Він простував до причалу.

Аж тут він раптом наткнувся на Дітлефа та Вікторію. Юганнес почервонів: чого доброго, вони подумають, що він їх переслідує. Окрім того, в нього розпухла верхня губа. Він уповільнив ходу й завагався, чи йти йому далі. Й таки пішов. Він ще здалеку віддав їм поклін і, поки минав їх, поти й ніс кашкета в руці. Вони безмовно відповіли на його вітання й повільною ходою пройшли мимо. Вікторія обвела його відвертим поглядом, на лиці вона ледь змінилась.

Юганнес, не зупиняючись, спускався до пристані; ним опанував неспокій, хода його зробилась нервова. Ти ба, як Вікторія виросла, — цілком доросла, вродливіша, ніж колись. Брови в неї на переніссі майже зрослися й скидались на два тоненькі оксамитові шнурочки. Очі потемніли й стали густо-сині, як терен.

Повертаючись додому, він вибрав стежину через ліс, щоб десятою дорогою обійти Замковий сад. Ніхто не дорікне, що він наступав на п'яти мешканцям Замку. Він зійшов на пагорб, нагледів собі камінь і сів. Пташки заполонювали ліс невгамовною, пристрасною музикою, зваблюючи одна одну, перегукуючись і пурхаючи з галузками в дзьобах. Повітря було замішане на солодкавому запахові перегною, першого листя та струхлих дерев.

Він таки опинився у Вікторії на дорозі — вона йшла просто на нього з протилежного краю.

Ним оволоділо безпорадне роздратування, йому хотілося провалитися крізь землю; звісно, цього разу вона подумає, що він ішов за нею слідком. Чи треба йому знов їй кланятися? Чи, може, дивитися в інший бік, — до того ж його вжалила оса.

Та коли вона підійшла ближче, він підвівся й зняв кашкета. Усміхнувшись, вона кивнула йому головою.

— Добрий вечір. З поверненням, — привіталась вона.

Здавалось, що її вуста ледь затремтіли, проте вона зараз же опанувала себе.

Він сказав:

— Може, воно трохи й дивно, та я не знав, що ти тут.

— Атож, звісно, ви того не знали, — відповіла вона. — Це моя примха, мені спало на думку сюди прийти.

Йой! Він сказав "ти".

— І довго ви тепер пробудете вдома? — спитала вона.

— До кінця вакацій.

Він відповів їй через силу, вона враз віддалилась від нього на бозна-яку відстань. І навіщо їй здалося зачіпати з ним балачку?

— Дітлеф каже, що ви, Юганнесе, напрочуд здібний. Ви дуже гарно склали іспити. А ще він каже, що ви пишете вірші, це правда?

Він відповів коротко й ухильно:

— Так, певна річ. Усі пишуть.

Тепер вона, мабуть, піде, бо ж більш нічого не каже.

— Уявляєте, мене сьогодні вжалила оса, — мовив він, показуючи на губу. — От чому в мене такий вигляд.

— Таж ви так довго були у від'їзді, що тутешні оси вас навіть не впізнають.

Їй було байдужки, спотворила його оса чи ні. Авжеж. Вона стояла перед ним, крутила на своєму плечі червону парасолю з позолоченою ручкою, і ніщо інше її не обходило. А він же все-таки не раз носив оцю поважну панну на руках.

— Я також не пізнаю тих ос, — відповів він, — хоч раніше ми приятелювали.

Проте вона не зрозуміла глибокої суті його фрази і змовчала. О, а там була така глибока суть!

— Я нічого вже тут не впізнаю. Навіть ліс вирубали.

Її лице смикнулося в легкій судомі.

— То вам, може, тут і не писатиметься, — мовила вона. — Оввa, а чи хотіли б ви коли-небудь мені вірш присвятити? Та що це я кажу! Ось ви й пересвідчились, як мало я в цьому тямлю.

Він потупився в землю, схвильований і безмовний. Вона мило з нього кепкувала, промовляючи гордовиті слова й пильнуючи за тим, яке вони справляли на нього враження. Даруйте, він увесь час читав більше, ніж решта…

— Атож, мабуть, ми ще побачимось. А поки що бувайте.

Він зняв кашкета й, нічого не відповівши, пішов.

Якби вона лишень знала, що то їй і нікому іншому, він присвятив вірші, геть усі вірші — навіть той, що про ніч. навіть той, що про болотяного духа. Вона ніколи про те не знатиме.

У неділю прийшов Дітлеф і забажав, щоб Юганнес перевіз його на острів. "Знов я буду за перевізника", — подумав він, але пішов. Біля причалу, як завше в неділю, тинялись туди-сюди люди, загалом усе було спокійно, на небі сяяло ясне сонце. Нараз ген удалині почулися звуки музики, вони линули з моря, від островів; поштовий пароплав, перш ніж причалити, робив чималий гак, і то на його борту лунала музика.

Юганнес відв'язав човна й сів на весла. Той осяйний день пробудив у ньому сентиментальний і збуджений настрій, а музика з пароплава ткала перед його очима якийсь серпанок із квітів та золотавого колосся.

Чого Дітлеф не сідав? Чого він стояв на березі, обводив поглядом і людей і пароплав, мовби нікуди й не збирався пливти? Юганнес подумав:

"Годі мені сидіти на веслах, зійду-но я на берег". І він почав розвертати човна.

Аж тут перед очима в нього мелькнуло щось біле, й він почув плюскіт у воду: і на пароплаві й на березі здійнявся відчайдушний стоголосий лемент, і безліч рук та очей потягнулися до того місця, де те біле зникло. Музика враз припинилась.

В одну мить Юганнес опинився на тому місці. Він діяв цілком несвідомо, нічого не роздумуючи. Він не чув, як мати на пароплаві голосила "моя дівчинко, моя дівчинко!", і більше нікого не бачив. Анітрохи не вагаючись, він стрибнув із човна й пірнув у воду.

Якусь хвилю його не було, якусь хвилю; видно було, як вирувало море на тому місці, де він стрибнув, і люди розуміли, що він шукає.

На пароплаві не переставали голосити.

Та ось він випірнув трохи осторонь, на кілька футів від місця трагедії. Люди закричали, несамовито тицяючи пальцями:

— Ні, то сталося тут, тутечки!

І він ще пірнув.

Знов болісна хвилина, на палубі невгавав лемент жінки та чоловіка, який заламував руки. Знявши сорочку та черевики, з пароплава стрибнув ще один чоловік — штурман. Він пильно обстежував місце, де впала дівчинка, і всі на нього сподівалися.

Тут знов з води показалася Юганнесова голова — ще далі, ніж раніше, набагато далі. Він загубив свого кашкета, голова в нього поблискувала на сонці, як у морської свинки. Видно, він з кимось боровся, бо насилу плив, одна його рука була чимось зайнята. І ось він

розчепірив рота, схопивши щось у зуби, — якийсь чималий клунок; то була втопленицяя. На пароплаві й на березі в захваті закричали, навіть штурман, певно, почув той крик і підняв голову над водою й озирнувся.

Урешті-решт Юганнес наздогнав човна, що вже був відплив, увіпхнув у нього дівчину, а тоді заскочив сам; і робив він усе те несвідомо. Люди бачили, як він схилився над дівчиною і буквально розпанахав у неї на спині сукню, потім схопився за весла й чимдуж повеслував до пароплава. Коли втопленицю перенесли на пароплав, гримнуло багатоголосе, радісне "ура!"

— Чого ви шукали її так далеко? — спитали його.

Він відповів:

— Я знаю дно. А ще тут течія. Для мене то не секрет.

До борту пароплава пропхався блідий як смерть добродій з перекошеною усмішкою на лиці й зі сльозами на віях.

— Зійдіть сюди на хвильку! — крикнув він донизу. — Я хочу вам подякувати. Ми вам страшенно зобов'язані. Лише на хвильку.

І чоловік, блідий як смерть, знов одійшов од поручнів.

З пароплава спустили драбину, Юганнес піднявся на палубу.

Він пробув там недовго, назвав своє ім'я та адресу; його, мокрого до рубчика, обняла якась жінка, а блідий, розгублений добродій тицьнув йому в руку свої дзиґарики. Юганнес зайшов до каюти, де двоє чоловіків, пораючись біля утопленицi, сказали: "Вона житиме, пульс б'ється!" Юганнес подивився на хворобливу, молодюсіньку, біляву дівчину в куценькій, розідраній на спині сукенці. Потім якийсь чоловік надів йому на голову кашкета, і йому лишалося тільки піти.

Він гаразд не пам'ятав, як зійшов на берег і прив'язав човна. Він чув, як ще раз гримнуло "ура" і, коли пароплав відчалив, заграла врочиста музика. Усе його тіло пронизала хвиля стриманої солодкої радості, він усміхнувся й заворушив губами.

— Виходить, сьогодні прогулянки не вийде, — мовив Дітлеф.

Він не приховував розчарування.

Нагодилась Вікторія, підступила ближче й випалила:

— Ні, ти збожеволів! Нехай іде додому й перевдягнеться.

— Хіба є чого хвилюватися в дев'ятнадцять років!

Юганнес подався додому пішака. У вухах і досі лунала музика й гучні "ура", шалене хвилювання гнало його далі. Він минув домівку й побрався стежиною через ліс до каменярні. Там нагледів зручного каменя, якого пряжило сонце. Його одіж аж парувала. Він сів. Якийсь несамовитий радісний неспокій змусив його знов підвестись і пройтися. Щастя просто переповнювало йому душу! Він упав навколішки і, обливаючись гарячими слізьми, подякував Богові за цей день. Вона там стояла, вона чула вигуки "ура". "Нехай іде додому й перевдягнеться", — мовила вона.

Він сів і кілька разів засміявся від захвату. Атож, вона бачила, як він усе те вимоторив, бачила його героїчний вчинок, вона з гордістю стежила за ним, коли він випірнув з води, тримаючи в зубах утопленицю. Вікторія, Вікторія! Коли б вона знала, наскільки він належав їй кожної миті свого життя! Йому хотілось бути її служником, рабом і своїми плечима розчищати їй дорогу. А ще йому хотілося цілувати її зграбненькі черевички, тягнути її бричку, а холодними днями топити дровами її грубу. Ет, Вікторіє, він волів би топити ту грубу позолоченими дровами.

Він роззирнувся. Ніхто його не чув, він був сам із собою на самоті. Ті коштовні дзиґарики він тримав у руці, вони цокотіли, вони йшли.

Дякую, дякую за цей прегарний день! Він погладив мох на камені й галузки, що лежали долі. Вікторія йому не усміхнулась, — ну й що, то не входило в її звичку. Вона просто стояла на причалі, на її щоках грав ледь помітний рум'янець. Чи захотіла б вона мати собі ці дзиґарики, якби він їй віддав?

Сонце сідало, і спека спала. Йому далася взнаки мокра одіж. І тоді він легко, мов пір'їнка, скочив на рівні й помчав додому.

За звичаєм Замку влітку там зібралося товариство — з гостями з міста, танцями та музикою. І вдень і вночі впродовж тижня майорів на круглій вежі прапор.

Наспіла пора возити на обійстя сіно, але коні були зайняті тим, що ними катали гостей, тож сіно собі стояло. Ще чимало отави лишилось нескошено, та наймити були то за кучерів, то за веслярів, і сіножатні луги попросту ниділи. І музика в жовтій залі не вгавала…

Старий мірошник у такі дні зупиняв млина й замикав хату. Він набагато помудрішав; раніше, бувало, весела купа міщуків завалювалась до млина і влаштовувала там бешкетні витівки над його лантухами з зерном. Ночі стояли напрочуд теплі та ясні, й витівки не переводились. Заможний камергер[ii] колись замолоду власними руками переніс у якомусь коритці до млина мурашник та й вивернув його там. Нині камергер був уже в літах, але тепер до Замку завітав його шалапутний син Отто. Про нього ходило чимало чуток…

Лісом тупотіли підковані коні й лунали крики. То молодь мчала верхи на блискучих, баских панських конях. Вершники підлетіли до мірошникової хатини та й ну шмагати батогами по дверях, силкуючись

в'їхати досередини. Двері були надто низькі, одначе вони не відступалися.

— Добридень, добридень, — галасували вони. — Ми хотіли б із вами привітатися.

Приголомшеного мірошника насмішила та вигадка.

Потім вони позіскакували з коней, поприв'язували їх і запустили млина.

— Там порожньо! — крикнув мірошник. — Ви поламаєте млин!

Проте в тій невпинній гуркотнечі ніхто нікого не чув.

— Юганнесе! — щосили гукнув мірошник, звівши голову в бік каменярні.

З'явився Юганнес.

— Вони геть-чисто поламають мені млин! — крикнув батько, тицьнувши пальцем на молодиків.

Юганнес поволі попрямував до товариства. Він був білий як стіна, жили в нього на скронях аж повипинались. Він упізнав Отто, сина камергера, вбраного в кадетський мундир; з ним було ще двоє. Один із них усміхнувсь і вклонився, мовби прагнув усе владнати.

Юганнес не кричав і навіть бровою не повів, а йшов собі куди знав. Він прямував просто на Отто. Тієї миті він побачив двох вершниць, що виїздили з лісу, одна з них була Вікторія. На ній була зелена амазонка, і їхала вона на білій кобилі з Замку. Вікторія не зіскакувала додолу, а сиділа й пильно обводила всіх запитливим поглядом.

Тоді Юганнес змінив напрямок, звернув убік, піднявся на греблю й відкрив шлюз; гуркотнеча помалу стишувалась, млин зупинився.

Отто заволав:

— Ні, нехай крутиться! Навіщо ти його зупиняєш? Кажу тобі — запусти млина!

— Це ти його запустив? — спитала Вікторія.

— Атож, — засміявся Отто. — А чого він стоїть? Чого б йому не працювати?

— Бо він порожній, — задихаючись, відповів Юганнес і подивився на нього. — Розумієте? Млин порожній.

— Він же порожній, чуєш? — озвалась і Вікторія.

— Звідки мені те знати? — спитав Отто й засміявся. — Чого це він порожній, я вас питаю? Хіба там не було зерна?

— Сідай на коня! — урвав його один із товаришів, щоб покласти тому край.

Вони посідали на коней. Перед тим, як від'їхати, один із них вибачився перед Юганнесом.

Вікторія була остання. Трохи проскакавши, вона повернула коня й знов під'їхала.

— Будь ласка, перекажіть вашому батькові вибачення, — сказала вона.

— Було б набагато прийнятніше, якби кадет сам вибачився, — відповів Юганнес.

— Атож. Звичайно, але він такий паливода… Відколи це я вас, Юганнесе, не бачила?

Він зиркнув на неї.

Вона що — забула минулу неділю, його знаменний день? Він відповів:

— Я бачив вас у неділю на причалі.

— А, так-так, — притьмом відповіла вона. — Господи, яке то щастя, що ви допомогли штурманові шукати. Ви ж знайшли дівчинку?

Він відповів коротко й дражливо:

— Атож, ми знайшли дівчинку.

— Чи то було так, — ніби щось згадавши, вела вона далі, — було так, що ви сам… Ну та це одне й те ж. То я сподіваюсь, що ви привітаєте з цим свого батька. Добраніч.

Вона усміхнулася, кивнула головою, звела докупи вуздечки й помчала геть.

Коли Вікторія зникла з виду, Юганнес, зажурений і схвильований, подався до лісу. Там він побачив Вікторію, що сама-самісінька стояла біля дерева. Прихилившись до стовбура, вона ридала.

Може, вона впала? Чи, може, забилась?

Він підійшов просто до неї і спитав:

— З вами щось сталося?

Вона підступила до нього на крок, простягнула руки, а очі в неї сяяли. Потім вона зупинилась, опустила руки й відповіла:

— Ні, зі мною нічого не сталося. Я скочила з кобили й пустила її вперед... Юганнесе, вам не треба так дивитися на мене. Ви стояли на греблі й не зводили з мене очей. Що ви хочете?

Він, затинаючись, перепитав:

— Що я хочу? Не розумію...

— У вас тут дуже широко, — мовила вона, поклавши раптом свою руку на його. — У вас зашироке зап'ястя. А ще ви засмагли на сонці, мов той горіх...

Його потягнуло до неї, він хотів узяти її за руку. Та вона, підібравши поділ своєї сукні, сказала:

— Ні, ні, зі мною нічого не сталося. Мені просто заманулося пройтися додому пішки. Добраніч.

III

Юганнес знов поїхав до міста. І потягнулися роки та дні, — тривала бурхлива пора праці і мрій, навчання і творчості. Він ішов доброю дорогою, йому поталанило написати вірш про Естер,[iii] "юдейку, що стала царицею Персії", — твір, який надрукували і за який заплатили. Другий вірш "Лабіринт кохання", ліричним героєм якого був чернець Вендт, зробив його ім'я знаменитим.

То що ж таке кохання? Вітер, що шелестить у ружах, ні, то золоте світіння крові. Кохання — то пекельна музика, що змушує танцювати навіть серця старих. Воно, мов та придорожня стокротка, що зацвітає проти ночі, ніби анемона, що стуляється, як на неї дихнути, і помирає від дотику.

От що таке кохання.

Воно здатне людину зламати, відродити і знов зганьбити; сьогодні воно може зайнятися в мені, завтра в тобі, а післязавтра вночі в ньому, — настільки воно мінливе. Одначе воно спроможне бути міцним, мовби скріпленим незламною печаттю, і ладне незгасно горіти до смертної години, — настільки воно вічне. То що ж таке кохання?

О, кохання — то літня зоряна ніч і пахощі землі. Але чого тоді молодій людині доводиться іти дорогою покрадьки, а старій проливати сльози в своїй самотній келії? Ох, кохання обертає людське серце в загиджений палісадник, у бундючну, соромітну місцину, посеред якої випинається загадковий зухвалий гриб.

Хіба воно не доводить до того, що чернець тишком-нишком забирається через паркани в сади і ночами пориває очі на вікна спалень? А хіба воно не призводить черницю до божевілля, а принцесі не затьмарює розум? Воно доземно схиляє голову королю, так що він підмітає чубом усю дорожню пиляку і водночас подумки нашіптує неподобні слова, сміється й показує язика.

Ото таке воно, кохання.

О ні, воно ще набагато інакшіше, воно не схоже на ніщо інше в цілому світі. Якось на землі стояла весняна ніч, коли хлопець побачив очі, ті очі. Він дивився в них, не відриваючи погляду. Він поцілував уста, — і тоді здалося, ніби в його серці зустрілися два світла, мовби проти зірки

сяйнуло сонце. Він падає в обійми і вже нічого більше не чує і не бачить в цілому світі.

Кохання — то перше слово Господа Бога, перша думка, що з'явилась у нього в мозку. Як тільки він мовив: "Нехай стане світло!" — так і зародилося кохання. І все, що він створив, було дуже гарне, і йому нічого не хотілося переробляти наново. І кохання стало джерелом світу і володарем світу; проте на всіх його шляхах повно квітів і крові, квітів і крові.

Вересневий день.

Він завжди прогулювався на тій глухій вуличці, — ходив нею, як у власній кімнаті, бо ніколи нікого там не стрічав; пообіч хідника були сади, де стояли дерева в багряному та жовтому листі.

Чому це тут іде Вікторія? Куди вона сюдою прямує? Він не помилився, то була вона, і, може, навіть то вона проходила тут учора ввечері, як він дивився надвір зі свого вікна.

Його серце ледве не вистрибувало з грудей. Він знав, що Вікторія була в місті, до нього дійшла така чутка; одначе вона оберталася в колах, куди мірошників син не мав доступу. З Дітлефом він також знайомства не підтримував.

Він опанував себе і пішов їй назустріч. Може, вона його впізнала? Вона йшла собі вся така поважна й задумлива, гордовито тримаючи голову на високій шиї.

Він уклонився.

— Добридень. — відповіла вона доволі тихо.

З усього було видно, що вона не збиралася зупинятися, й він мовчки пройшов мимо. Ноги в нього тремтіли. У кінці вулички він, як і завше, розвернувся. "Дивитимусь на брук і не зводитиму очей догори", — подумав він. Не ступивши й десяти кроків, він звів очі вгору.

Вона стояла біля якоїсь вітрини.

Може б, йому шмигнути у найближчий завулок? Навіщо вона там зупинилася? Вітрина була убогенька. — то була вітрина дрібної крамнички, де лежало кілька брусків червоного мила, складених навхрест, крупа в скляній посудині та давні поштові марки.

Мабуть, він міг би пройти ще кроків із десять, а тоді

повернутися назад.

Аж тут вона, глянувши на нього, раптом знов рушає йому назустріч. Вона йшла швидко, ніби все зважила й навіщось набралась відваги, а коли заговорила, то ледве зводила дух. У неї була нервова усмішка.

— Добридень. Як приємно, що я вас зустріла.

Господи, як збурилося його серце, — воно не билося, а калатало. Він хотів щось сказати, але в нього не виходило, ворушилися самі вуста. Надворі витали пахощі від її вбрання, її жовтої сукні, чи, може, в неї були такі запашні вуста. Тієї миті її обличчя нічим його не вразило; та він помітив її тендітні плечі й побачив довгу, тонку руку на держаку парасолі. То була права рука. На ній була обручка.

Першої хвилі він не надав тому значення й не передчував ніякої біди. Але рука в неї була дивовижно красива.

— Я пробула в місті цілий тиждень, — вела вона далі, — але вас не бачила. Е ні, я бачила вас якось на вулиці; хтось показав. Ви стали дуже знаменитий.

Він пробурмотів:

— Я знав, що ви в місті. Чи довго ви тут пробудете?

— Декілька днів. Ні, не довго. І знов їхатиму додому.

— Дякую вам за те, що дозволили з вами привітатись, — сказав він.

Запала мовчанка.

— На свою біду, я ще й заблукала, — мовила вона знов. — Я гостюю в камергера, як туди пройти?

— Я вас проведу, якщо ваша ласка.

Вони пішли.

— Отто вдома? — спитав він, аби щось спитати.

— Так, удома, — коротко відповіла вона.

Аж тут із якихось дверей вийшли надвір кілька чоловіків, вони виносили фортеп'яно, тож загородили хідник. Вікторія відступила ліворуч, притулившись боком до свого супутника. Юганнес глянув на неї.

— Вибачте, — сказала вона.

Від того доторку його пронизало відчуттям щастя, її подих на якусь мить війнув просто по його щоці.

— Бачу, ви носите обручку, — мовив він і усміхнувся, вдаючи з себе байдужого. — Може, вас можна привітати?

Що вона відповість? Він відвів од неї погляд і затаїв віддих.

— А ви? — спитала вона. — Ви не носите обручки? Видно, що ні. А то хтось був обмовився… Тепер щодня про вас стільки всього почуєш, стільки дізнаєшся з часописів.

— Я написав трохи віршів, — відповів він. — Та ви, певно, їх не бачили?

— Хіба не було книжки? Мені здається…

— Атож, вийшла невеличка збірочка.

Вони дійшли до якогось парку, вона нікуди не квапилась, хоч і поривалася до камергера, а сіла на лаву. Він став перед нею.

І раптом вона подала йому руку й мовила:

— Сядьте й ви.

І лише тоді, як він сів, вона випустила його руку.

"Зараз або ніколи!" — подумав він. Намагаючись знов узяти жартівливий і байдужий тон, він усміхнувся — просто так, сам до себе. Гаразд.

— Ну от, ви заручені й навіть не хочете мені в тому зізнатися. Мені, своєму сусідові з хутора.

Вона замислилась.

— Якраз не про те я збиралась сьогодні з вами поговорити, — відповіла вона.

Він ураз споважнів і тихо мовив:

— Ну звісно ж, я розумію.

Запала мовчанка.

Він знов озвався:

— Я, певна річ, весь час знав, що то мене не обходить… атож, що мені до… Я всього-на-всього син мірошника, а ви… Он воно як. І я навіть не розумію, як це зараз у мене вистачає відваги сидіти біля вас і говорити недомовками. Та я мав би стояти перед вами або так, або навколішки. То було б справедливо. Одначе… Всі ці роки поза домівкою зробили своє. Це зараз я ніби посміливішав. Бо ж розумію, що я вже не дитина, а ще знаю, що ви не зможете кинути мене до в'язниці, якби й захотіли. Тому я наважусь вам дещо сказати. Але ви не маєте за те на мене гніватись, а то я краще мовчатиму.

— Ні, говоріть. Кажіть те, що хочете.

— А можна? Те, що хочу? Але тоді й ваша обручка не має накладати на мене жодної заборони.

— Так, — тихо відповіла вона, — обручка не накладає на вас жодної заборони. Атож.

— Що? Гаразд, але що це тоді означає? Нехай благословить вас Бог. Вікторіє, я не помиляюсь? — Він скочив на рівні й схилився над нею, щоб зазирнути їй в лице. — Виходить, обручка нічого не означає?

— Сядьте.

Він сів.

— О ні, ви маєте знати, як я про вас думав. Господи, чи ж була в моєму серці якась інша, бодай несуттєва думка! З усіх, кого я бачив, і з усіх, кого я знав, для мене на світі не було нікого, крім вас. Я неспроможний був думати інакше, як думав: Вікторія — найвродливіша, найчарівніша, і я її знаю! Панна Вікторія, — завжди думав я. Щоправда, я добре розумів, що ніхто не був вам такий далекий, як я; одначе я знав вас — о, то для мене було не абищо — і знав, що ви жили там і, можливо, коли-не-коли згадували про мене. Зрозуміло, що вам таке й на гадку не спадало; та я стільки вечорів просидів на своєму стільці, думаючи про те, що ви, можливо, коли-не-коли та й згадували мене. Знаєте, тоді переді мною, панно Вікторіє, немовби відкривались небеса, і я писав тоді вам вірші, купував квіти для вас на всі гроші, що мав, приносив їх додому й ставив у вазу. Всі мої вірші — для вас, є лише кілька, що не для вас. і ті не друковані. Та ви, певно, не читали й тих, що друкувалися. Нині я почав роботу над великою книгою. Атож, Господи, який я вам вдячний за те, що ви мене заполонили й подарували мені безмежну радість. Я завше — цілі дні ще й цілі ночі — слухав щось і дивився на те, що нагадувало мені про вас. Я написав ваше ім'я на стелі і, як лежу, не зводжу з нього очей; а служниця, що прибирає в мене, того не помічає, — воно написане так дрібно, що тільки я його й бачу. То для мене певна відрада. Вона відвернулась, розстебнула на сукні ліф і вийняла звідти якогось аркушика.

— Подивіться! — важко дихаючи, мовила вона. — Я вирізала його й сховала. Отож знайте, що я читаю його щовечора. Ще тоді, як тато показав мені газету, я відійшла до вікна й прочитала. "Де ж він? Я нічого тут не бачу", — сказала я, повертаючи татові газету, хоч знайшла і прочитала вірш. І моїй радості не було меж.

Від її грудей і від аркушика линули пахощі; вона сама його розгорнула й показала йому; то був один із його перших віршів, чотири строфи,

присвячені їй, вершниці на білому коні. То було щире, палке зізнання душі, вибух, який годі було стримати, бо він просто виривався з рядків і скидався на спалахи зірок.

— Так, — мовив він, — то я написав. І було то колись давно вночі; як я те писав, за моїм вікном шелестіли тополі.

О, що ви — знов ховаєте? Дякую! Ви знов його сховали. О! — зворушено мовив він зовсім тихим голосом. — Неймовірно, що ви сидите тепер так близько. Я відчуваю вашу руку, від вас пашіє теплом. Безліч разів, перебуваючи на самоті зі своїми думками про вас, я тремтів од хвилювання; але тепер мені тепло. Коли я востаннє приїздив додому, ви були так само прекрасна; одначе зараз ви ще прекрасніша. Ці очі, ці брови, ваша усмішка, — ні, я не здатен їх описати, все то заразом, все то ви.

Вона усміхнулась і подивилась на нього приплющеними темно-синіми очима з-під довгих вій. Її щоки залив густий рум'янець. Здавалось, у ній завирувала така надзвичайна радість, що мимоволі змусила її вхопитися за нього рукою і мовити:

— Дякую!

— Ні, Вікторіє, не дякуйте мені, — відповів він. Уся його душа потягнулась до неї, і він волів говорити ще й ще; він був настільки збентежений, що вибухнув словами, його наче розібрав хміль. — Атож, Вікторіє, якщо ви трішки мене кохаєте… Я того не знаю, але скажіть, що кохаєте, навіть якщо то не так. Будь ласка! О, я пообіцяв би вам, що кимось стану, стану кимось більшим, набагато більшим, ніж тепер. Ви не уявляєте, ким я міг би стати; я часом про те думаю і знаю, що в мені повно нездійснених вчинків. Скільки разів вони з мене валували, щоночі я сновигаю з кутка в куток по своїй кімнаті, переповнений видивами. В сусідній кімнаті лежить чоловік, він не може заснути й стукає мені в стіну. Коли надворі починає сіріти, він розлючено ввалюється до мене. Але то

дарма, я на нього не зважаю, бо коли вже я стільки думав про вас, то мені здається, що ви зі мною. Я підходжу до вікна й співаю, починає трохи розвиднятися, шумлять тополі. "Добраніч!" — кажу я назустріч дневі. Цебто вам. "Тепер вона спить, — думаю собі, — добраніч, нехай Господь її благословить!" Потім я лягаю. Так минає вечір за вечором. Одначе мені ніколи й на гадку не спадало, яка ви направду прекрасна. І коли ви поїдете, я хочу пам'ятати вас такою — такою, яка ви тепер. Я хочу пам'ятати вас як наяву…

— Ви приїдете додому?

— Ні. Я не готовий. Атож, приїду. Зараз же поїду. Я не зібраний, але я геть-чисто з усім упораюсь. Ви й тепер блукаєте садом? Гуляєте коли-небудь ввечері надворі? Я міг би вас бачити, либонь, міг би з вами вітатися, цього мені було б досить. Та якщо ви трішки мене любите, якщо витримуєте й терпите, то скажіть… Справте мені ту радість… Знаєте, є така пальма, яка цвіте за своє життя лише раз, а вона, буває, росте й сімдесят років, то таліпотова пальма. Проте вона цвіте тільки раз. Нині цвіту я. Атож, я добуду грошей і поїду додому. Я продам те, що написав; я саме пишу одну велику книгу і зараз же її продам, вже вранці продам усе, що готове. Мені за те добре заплатять. А ви хотіли б, щоб я приїхав додому?

— Так.

— Дякую, дякую! Даруйте, якщо я сподіваюсь забагато, вірю забагато, як гарно вірити в щось надто незвичайне. В мене зроду не було такого щасливого дня…

Він зняв капелюха й поклав його біля себе.

Вікторія роззирнулась, — узвозом спускалась якась пані, а вгору підіймалася жінка з кошиком у руках. Вікторія занепокоєно зиркнула на свій годинник.

— Вам уже треба йти? — спитав він. — Скажіть що-небудь, а тоді підете, дозвольте мені вас почути… Я вас кохаю і кажу це вам зараз. Від вашої відповіді залежатиме, чи я… Розпоряджайтеся мною на свій розсуд. Що ви мені відповісте?

Запала мовчанка. Вона схилила голову.

— Ні, не кажіть нічого! — попросив він.

— Не тут, — відповіла вона. — Я відповім вам там.

Вони пішли.

— Кажуть, ви одружуєтеся з тим дівчам, з дівчиною, яку врятували, — як її звати?

— Ви маєте на гадці Каміллу?

— Каміллу Сейєр. Кажуть, що ви з нею одружуєтесь.

— Он як. Навіщо ви таке питаєте? Вона ще дитина. Я бував у неї вдома, їхній будинок вельми просторий і заможний, такий замок, як і у вас. Я бував там безліч разів. Ні, вона ще дитина.

— Їй п'ятнадцять років. Ми з нею зустрічалися, нам доводилось бувати в однім товаристві. Я від неї просто в захваті. Вона така гарненька!

— Я не одружуюся з нею, — сказав він.

— Правда?

Він глянув на неї. Її лице пересмикнулося.

— Та навіщо ви зараз це кажете? Хочете перевести мою увагу на іншу?

Вона, нічого не відповівши, квапливою ходою рушила з місця. Вони дійшли до будинку камергера. Вона взяла його руку й потягнула за собою у вхідні двері аж до східців.

— Я туди не піду, — напівздивовано мовив він.

Вона натиснула на дзвінок, обернулась до нього, її груди високо підіймалися.

— Я кохаю вас, — мовила вона. — Розумієте? Це вас я кохаю.

Раптом вона рвучким рухом знов потягнула його на три-чотири східці донизу, обійняла за шию й поцілувала. Її проймав дрож.

— Це вас я кохаю, — мовила вона.

Поверхом вище відчинились двері. Відірвавшись від нього, вона побігла східцями нагору.

IV

Уже розвидняється, світає, займається блакитнявий тремтливий вересневий ранок.

Надворі стиха шелестять тополі. Відчиняється вікно, з нього, щось наспівуючи, висовується хлопець. Сюртука на ньому немає, він споглядає світ, мов якийсь оголений боже-вілець, що вночі напився й захмелів од щастя.

Нараз він одвертається від вікна й дивиться на свої двері; хтось у них постукав. Він гукає:

— Зайдіть!

До кімнати заходить чоловік.

— Добрий ранок! — вітається він до того чоловіка.

То літній чоловік, він блідий, розгніваний і з лампою в руках, оскільки досі не дуже видно.

— Я ще раз вас попереджаю, пане Меллер, пане Юганнесе Меллер, чи ви гадаєте, що так можна, — роздратовано каже чоловік.

— Ні, — відповідає Юганнес, — ви маєте слушність. Я дещо написав, на мене мов щось найшло, гляньте, все це я написав, у мене була пресвята ніч. Тепер я вже закінчив. Тож відчинив вікно й трохи поспівав.

— Ви ревіли, — каже чоловік. — Я зроду не чув такого гучного співу, розумієте? Та ще й посеред ночі.

Юганнес згрібає зі свого столу папери, цілу пригорщу великих та дрібних аркушів.

— Ось дивіться! — кричить він. — Кажу вам, що мені ще зроду так не велося. Я мовби прошитий якоюсь довжезною блискавкою. Колись я бачив, як блискавка вдарила в телеграфний дріт. Боже правий, здавалось, ніби все охопив вогонь. Ото таке діялося цієї ночі і в моїй душі. Що мені робити? Не думаю, що ви матимете ще щось проти мене, коли почуєте, яке тому пояснення. Я сидів собі й писав, чуєте, я не ворушився, пам'ятаючи про вас, я сидів тихо. Та ось надходить та мить, коли в мене відібрало пам'ять, мої груди ладні були розірватись, може, тоді я і

схопився зі стільця, може, я схоплювався навіть кілька разів на ніч і кілька разів носився туди-сюди по кімнаті. Я був страшенно втішений.

— Цеї ночі я вас майже не чув, — каже чоловік. — Але з вашого боку непристойно відчиняти вікно тепер, такої ранньої пори, й так репетувати.

— Авжеж. То непристойно. Та я ж вам оце пояснив. У мене була неймовірна ніч, маєте це знати. Вчора я таке пережив. Іду я вулицею і стрічаю своє щастя, о, послухайте мене, я стрічаю свою зірку і своє щастя. Знаєте, а тоді вона мене цілує. Вуста в неї червоні, як кармін, і я кохаю її, вона мене цілує і хмелить. Чи у вас коли-небудь так тремтять вуста, що ви не можете говорити? Я не міг вимовити й слова, моє серце калатало з такою силою, що я весь трусився. Я помчав додому, й мене огорнув сон; я сидів ось тут на стільці й спав. Прокинувся, як повечоріло. Моя душа від піднесення гойдалася то вгору, то вниз, і я почав писати. Що я писав? Он що! Мною опанували дивовижні, прекрасні думки, широко розкрилося небо, для моєї душі мовби настала погожа літня днина, ангел пригостив мене вином, я його випив; то було п'янке вино, я пив його з гранатової чаші. Чи чув я удари дзиґарів? Чи бачив світло лампи? Дай вам, Боже, це зрозуміти! Я ще раз пережив те заново, я знов ішов зі своєю коханою вулицею, а всі на неї оглядалися. Ми подалися до парку, де зустріли короля, на радощах я до самої землі зняв капелюха, й король оглянувся на неї, на мою кохану, бо вона була напрочуд велична й чарівна. Ми знов спустилися до міста, і всі школярі оглядалися на неї, бо вона була молода і вбрана в світлу сукню. Дістався до червоного кам'яного будинку, ми зайшли всередину. Я ступав слідом за нею по східцях, ладен упасти навколішки. Аж тут вона обняла мене й поцілувала. То сталося зі мною вчора ввечері, не давніше, як учора ввечері. Якщо ви спитаєте мене, що я написав, то знайте, що це всього-на-всього ода радості, щастю, — ото таке в мене вийшло. Щастя немовби лежало переді мною — оголене, усміхнене, довгошиє і поривалося до мене.

— О, та навіщо мені ці ваші балачки, — якось роздратовано й пригнічено каже чоловік. — Я щойно говорив із вами востаннє.

Юганнес перепиняє його біля дверей.

— Стривайте хвильку. О, якби ви бачили, як ваше обличчя ніби осяяло сонце. Я помітив це щойно, як ви озирнулися, лампа кинула на ваше чоло сонячну цяту. Ви вже не так гнівались, я то бачив. Я відчинив вікно, атож, і співав надто голосно. Я був братом усіх перейнятих радістю. Втім, іноді так буває. Розум ніби туманіє. Мені треба було подумати про те, що ви вже спали.

— Ще ціле місто спить.

— Атож, така рань. Я хочу вам щось подарувати. Приймете ось це? Він срібний, мені його дали. Подарувала одна дівчина, яку я колись врятував. Прошу! Тут уміщається дванадцять сигарет. Ви не хочете його прийняти? Ти ба, ви не курите? А може, якось звикнете? Можна, я завтра зайду до вас вибачитися? Мені кортить щось робити, хочеться благати у вас вибачення…

— Добраніч.

— Добраніч. Тепер я ляжу. Обіцяю вам. Ви більше не почуєте звідси ні звуку. А в майбутньому я себе краще пильнуватиму.

Чоловік пішов.

Раптом Юганнес відчинив двері й докинув:

— Правда, я вже їду. Я більше вас не потривожу, я завтра їду. Я забув вам це сказати.

Він не поїхав. Його затримали всілякі справи — він мав дещо полагодити, дещо купити, дещо заплатити, за всім тим минули ранок і вечір. То була якась неусвідомлена метушня.

Врешті-решт він подзвонив у двері камергера. Чи вдома Вікторія?

Виявляється, Вікторія вийшла у справах.

Він пояснює, що вони, панна Вікторія і він, з одних країв, що він хотів би просто привітатися з нею, якби застав удома, тож і дозволив собі заглянути сюди. Йому хотілося б через неї подати вістку додому. Оце і все.

Потім він подався блукати містом. Може, здибає її чи десь побачить, може, вона сидітиме в бричці. Він тинявся до вечора. Надибавши її біля театру, він уклонився — усміхнувся й уклонився, і вона відповіла на його уклін. Він поривався підійти до неї, їх розділяло кілька кроків, аж тут він помічає, що вона не сама, що з нею Отто, син камергера, вбраний у форму лейтенанта.

Юганнес подумав: "Зараз вона мені, мабуть, підморгне або ледь помітно поведе очима?" Вона зашарілась, схилила голову й поквапилася в театр, мовби шукала там якогось сховку.

Може, він побачить її в театрі? Купивши квиток, він зайшов досередини.

Він знав про ложу камергера, атож, ті багачі мали ложі. Он вона сидить у всій своїй красі й роззирається навсібіч. Може, загледіла його? Де там!

Під час антракту він пантрував її у фойє. Він знов їй уклонився; вона трохи здивовано глянула на нього й кивнула головою.

— Воду знайдеш он там, — сказав Отто, показуючи рукою десь вперед.

Вони пройшли мимо.

Юганнес дивився їм услід. Його очі застеляв якийсь дивний туман. Усі ті люди гнівались на нього й штовхалися. Він машинально просив вибачення й не рушав із місця. Аж ось вона зникла.

Коли вона повернулась назад, він низько їй вклонився й мовив:

— Даруйте, панно…

Отто відповів на поклін і глянув на нього примруженими очима.

— Це Юганнес, — відрекомендувала вона. — Ти його впізнаєш?

— Вам, мабуть, цікаво, як ведеться вдома, — вела вона далі, і її обличчя було прекрасне й спокійне. — Я гаразд не знаю, але, напевно, добре. Чудово. Я перекажу вашим вітання.

— Дякую. Чи скоро ви, панно, їдете?

— Днями. Атож, я перекажу вітання.

Кивнувши головою, вона пішла.

Юганнес знов дивився їй услід дотри, доки вона зникла, а тоді подався надвір. Він, убиваючи час, цілу вічність никав вулицями, на душі в нього було сумно й тяжко. Годині о десятій він зупинився перед будинком камергера й чекав. Вже вистава закінчилась, вона ось-ось з'явиться. Може, він відчинить дверці брички — зніме капелюха, відчинить і доземно вклониться.

Врешті-решт десь за півгодини вона приїхала. Чи варто йому лишатися тут, біля воріт, і знов нагадувати про себе? Він, не озираючись, побіг уздовж вулиці. Він чув, як біля будинку відчинилась брама, як у неї в'їхала бричка і як та брама знов зачинилася. Тоді він повернувся назад.

Тепер він якийсь час сновигав перед будинком. Він ні на що не сподівався і нічого не хотів. Раптом відчиняються двері й надвір виходить Вікторія — без капелюшка, лише з накиненою на плечі шалею. Вона якось напівзлякано, напівзбентежено всміхається і для початку питає:

— Про що ви, ходячи тут, думаєте?

— Ні про що, — відповідає він. — Чи я думаю? Ні, я тут просто ходжу.

— Я бачила, як ви ходили тут сюди й туди, і тоді мені заманулось... Я побачила вас зі свого вікна. Мені зараз же треба вертатися.

— Дякую, що вийшли, Вікторіє. Недавнечко я був у страшному відчаї, а тепер його як рукою зняло. Вибачте, що я привітався з вами в театрі; на жаль, я ще й питав про вас у домі камергера, я хотів вас бачити й дізнатися, що ви тоді мали на гадці, що хотіли сказати?

— О, — мовила вона, — ви ж те знаєте. Я так багато сказала позавчора, що ви не могли якось не так мене зрозуміти.

— Одначе я ще не зовсім певен.

— Не говорімо більше про те. Я сказала досить, я сказала надто багато, а зараз завдам вам болю. Я кохаю вас, я не жартувала з вами вчора і не обманюю тепер, але нас стільки всього роз'єднує. Я відчуваю до вас прихильність, мені приємно з вами говорити, приємніше, ніж із будь-ким іншим, але... Атож, я боюся тут стояти довше, нас можуть побачити з вікна. Юганнесе, є безліч причин, про які ви не знаєте, тож більше не просіть мене сказати, що в мене на гадці. Я думала про це день і ніч; в мене на гадці те, що я сказала. Та воно стало неможливим.

— Що стало неможливим?

— Усе. Геть усе. Слухайте, Юганнесе, дозвольте мені нами обома пишатися.

— Атож. Гаразд, пишайтеся! Але, виходить, ви позавчора морочили мені голову. Ішли собі вулицею, здибали мене і, оскільки були в доброму гуморі, то…

Вона відвернулась від нього, пориваючись піти.

— Я вчинив щось недобре? — спитав він. Його обличчя було бліде до невпізнання. — Цікаво, через що це я позбувся вашої… Чим я завинив перед вами за ці два дні й дві ночі?

— Ні. Це не тому. Просто я все обміркувала; хіба ви над цим не думаєте? Знаєте, це завжди було неможливо. Я відчуваю до вас прихильність, ціную…

— І поважаю вас.

Вона дивиться на нього, його посмішка її ображає, і вона спалахує:

— Господи, хіба ви самі не розумієте, що тато вам відмовить? Навіщо ви змушуєте мене це казати? Ви самі все розумієте. Що з того вийшло б? Хіба я не маю рації?

Запала мовчанка.

— Маєте, — відповідає він.

— Окрім того, — вела вона далі, — є безліч причин… Атож, вам і справді не треба більше ходити за мною до театру, ви мене налякали. Більш ніколи такого не робіть.

— Гаразд, — каже він. Вона бере його за руку.

— А ви часом не навідаєтесь додому? Я була б дуже рада. Яка у вас тепла рука; мені зимно. Ну, тепер я мушу йти. Добраніч.

— Добраніч, — відповідає він.

Вулиця, холодна й сіра, тягнулася містом угору; вона була схожа на піщаний пасок, на пішу дорогу без кінця-краю. Він надибав хлопчину, що продавав несвіжі прив'ялі троянди; гукнувши його, він узяв у нього одну троянду, ткнув хлопчині п'ятикронову золоту монетку й пішов далі. Скоро він побачив купку дітвори, що бавилася біля воріт. Хлоп'я років десяти сидить собі тихенько й дивиться: старечими блакитними очима стежить за грою, в нього запалі щоки, чотирикутне підборіддя, а поверх голови — полотняний кашкетик. Власне, підкладка від кашкетика. Хлопчик був у перуці, бо хворе волосся знівечило ту голову назавжди. Його душа, либонь, теж безповоротно прив'яла.

Все то впало йому в око, хоча він не мав жодного чіткого уявлення, на якому краю міста він перебував, і не відав, куди йшов. А тут ще почався й дощ, він не зважав на нього й не розгортав парасолі, дарма що цілий день з нею носився.

Коли зрештою він дістався до якогось скверу, то пішов і сів на лавку. Дощ припустив ще дужче, він мимоволі розгорнув парасолю і так і сидів. Небавом його огорнула нездоланна дрімота, розум затуманився, він заплющив очі, почав куняти й заснув.

Трохи перегодом його збудила розмова якихось людей, що минали лавку. Він підвівся й поплентався далі. У нього в голові прояснилося, він згадав, що сталося, згадав усі події, навіть хлопчика, якому він тицьнув за троянду п'ять крон. Він уявив собі, який захват відчула та мала людинка, коли виявила між своїми шилінгами чудернацьку монету, не якихось там двадцять п'ять ере, а п'ять крон золотом. Бог на поміч!

А тих решту дітей, очевидно, прогнав дощ, і вони бавляться далі в підворітті, грають "у класа", перекидаються кулями. А спотворений десятилітній дідок сидить і дивиться. Хтозна, може, він сидів і чимось тішився, може, в нього в кімнатчині, що міститься із чорного ходу, є лялька, якась маріонетка чи дзиґа. Він, може, не все в житті втратив, у його прив'ялій душі ще жевріло сподівання.

Попереду на дорозі несподівано випірнула тендітна жіноча постать. Здригнувшись, він зупиняється. Ні, він тієї панни не знав. Вона вийшла з провулку і майже бігла, парасолі в неї не було, хоч дощ тюжив не вщухаючи. Він наздогнав її, зиркнув на неї і пройшов мимо. Яка вона худесенька та юна! Вона змокне й застудиться, а він боявся підійти до неї ближче. Потім він згорнув свою парасолю, щоб та панна мокла не сама. Коли він дістався додому, було вже за північ.

На його столі лежав якийсь конверт, там було запрошення. Сейєри будуть раді, якщо він завітає до них завтра ввечері. Побачить знайомих, між іншим — ану чи вгадає? — Вікторію, панянку із Замку. Щиро вітають.

Він заснув у кріслі. Десь годин за дві він прокинувся від того, що змерз. Напівпробурканий, напівсонний, перемерзлий, стомлений невдалим днем, він сів до столу з наміром відповісти на те запрошення, якого не волів приймати.

Він написав відповідь і поніс конверта до поштової скриньки. Раптом йому спало на думку, що запрошена й Вікторія. Ага, а вона про те й словом не обмовилась, вона боялася, що він захоче прийти, їй було не до шмиги мати з ним щось спільне при сторонніх.

Він шматує свого листа на дрібні клапті, пише нового й дякує, — він прийде. Від хвилювання в нього тремтить рука, його охоплює якась по-чудернацьки радісна злість. Чого б йому й не піти? З якого це дива йому ховатися? Годі.

Його всього проймає нестямне хвилювання. Одним махом він зриває кілька аркушів з настінного календаря і переміщається в часі на тиждень наперед. Він уявляє собі, яку радість він тоді матиме і аж нетямиться від захвату, йому хочеться скористатись цією хвилиною, хочеться викурити люльку, сісти в крісло й позловтішатися. Люлька забита повністю, він марно шукає ножа або хоч якогось шкребка й раптом висмикує з годинника одну стрілку, щоб почистити нею люльку. Йому приємно дивитися на пошкодженого годинника, в душі він із того посміюється, пильно роздивляючись довкола, чи не можна ще чогось вивести з ладу.

Час минає. Урешті-решт він, удягнений, як був, у все мокре, кидається на ліжко й засинає.

Коли він прокинувся, день був у розповні. Дощ і досі не пересівся, на вулицях стояли калюжі. В голові в нього панувала плутанина, рештки снів перемішалися з вчорашніми подіями, жару він не відчував, навпаки — його лихоманка минулася, на нього війнуло прохолодою, ніби він цілу ніч блукав задушливим лісом, а тепер опинився близько біля води.

Хтось постукав, поштар вносить йому листа. Він розгортає його, впивається очима, читає і силкується щось зрозуміти. Прислала того листа Вікторія. Власне, то записка, якихось піваркушика: вона забула сказати йому, що збиралась ввечері до Сейєрів; їй хотілося б його там побачити і остаточно з ним порозумітися, їй хотілося б попросити його, щоб він її забув і повівся по-чоловічому. Нехай вибачає за нікудишній папір. Щире вітання.

Він подався в місто, поїв, повернувся додому й написав нарешті Сейєрам відмову: мовляв, він не може прийти, він хотів би завітати до них, скажімо, завтра ввечері.

Він зараз же надав того листа посильному.

V

Надійшла осінь, Вікторія поїхала додому, а на глухій вуличці, як і раніше, лишилися будинки й тиша. У Юганнесовому помешканні ночами горіло світло. Воно займалося ввечері з зірками, а гасло тоді, як надворі починало сіріти. Він наполегливо працював — писав свою велику книгу.

Збігали тижні та місяці, він був сам і не шукав жодного товариства, до Сейєрів він більше не навідувався. Часто його уява, затіваючи з ним кепську гру, втелющувала до книжки сторонні вигадки, які йому згодом доводилося викреслювати й відкидати геть. Це дуже гальмувало йому роботу. Якийсь раптовий шум у нічній тиші, гуркіт брички на вулиці давали його думці поштовх і збивали її зі свого шляху.

Геть з дороги від тієї брички, пильнуйся!

Навіщо? Власне кажучи, задля чого треба було пильнуватися тієї брички? Вона проїхала мимо, нині вона, либонь, вже десь на розі. Може, там стоїть якийсь чоловік — без пальта, без кашкета: стоїть, подавшися вперед і підставивши голову до брички, і воліє, щоб його переїхали, навіки скалічили, вбили. Чоловік хоче померти, то його проблема. Він уже не зашпилює ґудзиків на своїй сорочці й не зашнуровує вранці своїх черевиків, він ходить розхристаний, у нього оголені худі груди; він ладен померти… Якийсь чоловік лежав, дихаючи на ладан, тож написав товаришеві листа, так собі — записку з невеличким проханням. Після чоловікової смерті лишився лист. Там стояло число й підпис, він був написаний великими та малими літерами, хоча той, хто писав, мав десь за годину померти. То було дуже дивно. Він навіть поставив під своїм іменем звичну карлючку. А за годину вже й помер… А то ще один чоловік. Він лежить сам у кімнатчині з дерев'яними панелями, пофарбованими в блакитний колір. Що тоді? Нічого. У цілому широкому світі він саме той, хто мусить нині померти. То його захоплює; він думає про те до знемоги. Він бачить, що вже вечір, що дзиґарі на стіні показують восьму, і він не розуміє, чого вони не б'ють. Дзиґарі не б'ють. Уже кілька хвилин по восьмій, а вони й далі цокають, але не б'ють. Сердега, його мозок уже почав засинати, дзиґарі вибили восьму, а він того й не помітив. Потім він проштрикує дірку в портреті своєї матері, який висить на стіні, бо що

йому вже до того потрета й навіщо його лишати цілим, якщо він помре? Його стомлені очі падають на горщик квітів, який стоїть на столі, й він, простягнувши руку, повільно й виважено скидає чималого горщика з квітами додолу, й той розбивається вщент. Навіщо йому тут стояти цілим? Потім він жбурляє свого бурштинового мундштука за вікно. На біса він йому тепер? Для нього ясно, як божий день, що після себе він нічого не має лишити. І за тиждень чоловік помер…

Юганнес схоплюється на ноги й метушиться по кімнаті. Його збудив сусід, що мешкав через стіну, — ось він перестав хропіти, зітхнув і змучено застогнав. Юганнес навшпиньки підходить до столу й сідає за нього знов. У тополях за вікном шумить вітер, і від того шуму його починає морозити. Старі дерева поскидали листя й стали схожі на понурих потвор, їхнє вузлувате гілля треться об стіну будинку, породжуючи скрип, який нагадує звук пилки чи якогось розсохлого котка для трамбування дороги, що й на мить не стихає.

Він кидає погляд на свої папери й перечитує їх. Атож, знов уява збила його на манівці. Небіжчики та бричка, що проїздила мимо, тут ні до чого. Він змальовує садибу, зелений, пишний сад у своєму краї, сад навкруг Замку. Он що він змальовує. Нині садиба завмерла під снігом, та однак то саме її він оживлює своїм пером, змальовуючи-таки не зиму та сніги, а весну та пахощі лагідного вітру. Саме вечір. Он там, унизу, лежить спокійне, глибоке плесо, воно як свинцеве море; пахнуть бузки, живоплоти один за одним обліплюються пуп'янками та зеленим листям, а в повітрі залягає така тиша, що чути, як потойбіч затоки токує тетерук. На одній стежині в саду стоїть Вікторія — вона сама, в білому вбранні, в розповні двадцяти років. Он вона стоїть. Стан у неї стрункіший за найстрункіший куш троянди, вона дивиться кудись ген-ген — на воду, на ліс, на сплячі далекі нагір'я; посеред того зеленого саду її постать здається якимось білим духом. З долішньої дороги долинає чиясь хода; Вікторія проходить кілька кроків уперед, спускається до відлюдної альтанки, спирається ліктями на мур і дивиться вниз. Чоловік на дорозі знімає свого капелюха, опускає його до землі й кланяється. Вона відповідає кивком голови. Чоловік оглядається, — на дорозі нікому за

ним стежити, й він трохи підіймається до муру. Тоді вона відступає назад і кричить: "Ні, ні!" Ще й відмахується від нього руками. "Вікторіє, — мовить він, — колись ви сказали святу правду, що мені не варто нічого такого собі уявляти, бо то неможливо". "Атож, — відповідає вона, — тоді що ж ви хочете?" Він підійшов до неї зовсім близько, їх розділяє лише мур, і відповідає: "Що я хочу? Бачте, я тільки хочу тут хвильку постояти. Востаннє. Я хочу підійти до вас якомога ближче; зараз я перебуваю зовсім недалечко!" Вона мовчить. Так збігає та хвилька. "Добраніч", — каже він і знов опускає капелюха майже до землі. "Добраніч", — відповідає вона. І він, не озираючись, іде геть...

Що йому до небіжчиків? Він жмакає списані папери і жбурляє їх у грубу. Там лежать ще й інші чернетки, які треба спалити, повні мимовільної гри уяви, що переходить всілякі межі. І він знов пише про чоловіка на долішній дорозі, про подорожнього, який віддав уклін та й попрощався, як тільки збігла його хвилина. А в саду знов стояла юна дівчина — вся в білому і в розповні двадцяти літ. Вона йому відмовила, ну й що ж. Усе-таки він постояв біля того муру, за яким вона жила. Хоч раз побув біля неї поблизу.

Знов збігають тижні та місяці, й надійшла весна. Сніг уже розтав, десь далеко в повітрі вирує таке шумовиння, що здається, ніби то від сонця до місяця плюскочуть водоспади. Прилетіли ластівки, а в лісі за містом неабияк пожвавилося життя-буття всіляких тварин та птахів, що гомонять різними мовами. З землі підіймається свіжий, солодкавий запах.

Цілу зиму він трудився до сьомого поту. Вночі і вдень об стіни його будинку ритмічно шкреблося сухе гілля тополь; нині буяла весна, бурі відшуміли, й коток перестав скрипіти.

Він відчинив вікно й виглянув надвір, вулиця тиха-претиха, хоч навіть не звернуло з півночі, на безхмарному небі мерехтять зірки, віщуючи на завтра теплу ясну днину. Його слух уловлює гул, що долинає з міста, до якого примішується ще й безкінечний пошум далини. Зненацька з залізниці озивається пронизливий свисток, — то сигнал нічного потяга,

що скидається на самітній крик півня в тиші ночі. Ось і час братися до роботи, той гудок паровоза був йому ніби кличем упродовж цілої зими.

Зачинивши вікно, він знов сідає до столу. Відкидає вбік книги, які читав, і підсовує до себе папір. Тоді хапає перо.

Тепер його великий твір майже завершено, не вистачає лише заключного розділу, такого собі вітання з корабля, що відпливає, і той розділ уже написаний у нього в голові.

Десь у придорожньому заїзді сидить добродій, він там проїздом, і йому ще блукати й блукати світами. Голова й борода в нього сиві, понад ним пролетіло чимало літ; одначе він і досі величний і дужий і навряд чи настільки старий, яким здається. Надворі стоїть його бричка, коні відпочивають, кучер радий і вдоволений з того, що той чужак почастував його вином і обідом. Коли добродій написав своє ім'я, власник готелю упізнав його і з щонайглибшою пошаною йому вклонився. "Хто тепер живе в Замку?" — питає добродій. Власник готелю відповідає: "Капітан, він страшенно багатий; пані добра до всіх". "До всіх? — питає добродій себе самого, якось загадково всміхаючись. — І до мене?" І добродій сідає писати щось на папері, а написавши, перечитує, вийшов вірш — сумний і ніжний, у словах повно гіркоти. Одначе він рве той аркуш на клапті й, не підводячись з місця, рве його ще дрібніше. Аж тут хтось стукає до нього в двері, й заходить жінка в жовтому. Вона відкидає серпанок, то господиня Замку, пані Вікторія. Вона схожа на саму величність королеву. Добродій схоплюється на ноги, тієї миті його похмуру душу осяяло якесь світле натхнення. "Ви така добра до всіх, — зажурено каже він. — От навіть до мене навідуєтесь". Вона не відповідає, лише стоїть і дивиться на нього, і її обличчя спалахує жаром. "Що ви хочете?" — так само зажурено, як і досі, питає він. — Чи ви прийшли нагадати мені про минуле? Якщо так, то це буде востаннє, ласкава пані, бо тепер уже я поїду назавжди". 1 молода господиня Замку, як і раніше, нічого не відповідає, а її вуста тремтять. Він каже: "Хіба вам не досить того, що колись я вже був зізнався у своєму божевіллі? Тоді слухайте — я зізнаюся ще раз: я вас жадав, хоч і був не вартий вас, — ви тепер задоволені?" Він

дедалі дужче запалюється: "Ви відповіли мені відмовою, ви зробили інший вибір; я був селюк, вайло, дикун, що замолоду забрів на манівці королівського шляху!" І потім добродій плюхається в крісло, вдаряється в сльози й просить: "О, йдіть собі! Вибачте, йдіть своєю дорогою!" Тепер уже з обличчя господині Замку геть спадає рум'янець. Вона, напрочуд повільно й чітко вимовляючи слова, каже: "Я кохаю вас; більше не вводьте себе в оману, я кохаю лише вас, прощайте!" І тоді молода господиня Замку затуляє обличчя руками й прудко виходить з кімнати...

Він кладе перо на стіл і відкидається назад. Ну от, крапка, кінець. Перед ним лежала книга, списані стоси паперу, дев'ять місяців праці. Його поймає тепле почуття задоволення тим, що твір завершено. І поки він сидить і дивиться у вікно, за яким сіріє день, в голові знов щось гупає й гуде, і його душа працює далі. Він відчуває піднесення, його розум немов опиняється в занедбаному глухому саду, де парує земля.

Він якимось загадковим робом потрапив у глибоку, мертвецьку долину, де немає ознак життя. Ген удалині, самотній і всіма забутий, грає орган. Він підходить ближче і оглядає його: орган стікає кров'ю, кров цебенить у нього з одного боку, а він собі грає. Потім він доходить до майдану. Той нагадує пустелю, там не видно жодного дерева й не чути жодного звуку, — пустельний майдан та й годі. Одначе на піску помітно людські сліди, а повітря й досі ніби насичене останніми словами, сказаними тими, хто зовсім недавно звідси вибрався. Його охоплює якесь особливе відчуття, ті слова, які ще витають у повітрі понад майданом, нагонять на нього страху, насідають на нього й тиснуть. Він одганяє їх від себе, а вони знов лізуть, то не слова, то старці, купа танцюючих старців; тепер він їх бачить. Навіщо вони танцюють і чому, танцюючи, не отримують ні краплі радості? Від тієї купи старців повіває зимним вітром, вони його не бачать, вони незрячі, а коли він їх гукає, вони його не чують, бо мертві. Він прямує на схід, до сонця, і дістається до гори. Чийсь голос гукає: "Ти стоїш біля гори?" "Атож, — відповідає він, — я стою біля гори". Тоді той голос каже: "Це не гора, це моя нога; я лежу зв'язаний у Всевишньому царстві, йди сюди і звільни мене!" І він рушає до Всевишнього царства. Біля мосту його підстерігає чоловік, що збирає тіні;

він весь із мускусу. Його охоплює крижаний жах від одного вигляду того чоловіка, що норовить заграбастати його тінь. Він плює на нього й погрожує йому стисненими кулаками, та чоловік стоїть непорушно й очікує. "Вернися!" — кричить позад нього чийсь голос. Він обертається й бачить, що по дорозі котиться голова й показує, куди йому йти. То людська голова, і раз по раз на ній з'являється тиха й мовчазна усмішка. Він іде за нею. Вона котиться днями й ночами, а він іде слідом; на морському узбережжі вона западає крізь землю і зникає. Він заходить в море і пірнає. Опинившись біля здоровецької брами, він надибує там велику ходячу рибу. На шиї у неї грива, і вона по-собачому наближається до нього. За тою рибою стоїть Вікторія. Він простягає до неї руки, на ній немає ані сорочини, вона усміхається йому, а вихор куйовдить їй коси. Тоді він гукає її, сам чує свій крик… і прокидається.

Юганнес схоплюється і підходить до вікна. Уже майже розвиднілося, а в маленькому люстерку, причепленому на лутці вікна, помічає свої почервонілі скроні. Він гасить лампу й при сірому вранішньому світлі ще раз перечитує останні сторінки своєї книги. Потім лягає на ліжко.

Пополудні того самого дня Юганнес заплатив за помешкання, здав рукопис і покинув місто. Він від'їхав за кордон, ніхто не знав куди.

VI

Велика книга вийшла друком;[iv] у ній немов у якомусь королівстві, кипів маленький бурхливий світ настроїв, голосів та химер. Її продавали, читали і відкладали вбік. Минуло кілька місяців, і восени Юганнес опублікував нову книгу. Ну й що ж? Його ім'я не сходило з людських вуст, він здобув шалений успіх, та нова книга була написана бозна-де, вдалині від батьківщини і вийшла встояна й міцна, як вино.

Любі читачі, там оповідається про Дідеріка та Іселіну.[v] Писалося то благодатної пори, в дні несуттєвої журби, коли все можна було легко

переносити, писалося з щонайтеплішою прихильністю до Дідеріка, якого Бог уразив коханням.

Юганнес був на чужині, ніхто не знав де. І минуло більше року, перш ніж хто-небудь про те довідався.

— Здається, хтось стукає у двері? — якогось вечора питає старий мірошник.

Вони з дружиною прислухаються і примовкають.

— Ні, ніхто, — каже вона згодом. — Десята година, вже майже ніч.

Минає кілька хвилин.

Тоді в двері стукають намогливо й рішуче, так ніби комусь довелося збиратися з духом, щоб на те зважитися. Мірошник відчиняє. На порозі стоїть панна з Замку.

— Не бійтеся, це всього-на-всього я, — соромливо усміхаючись, каже вона.

Панна заходить до хати. Їй підсовують стільця, та вона не сідає. На голові в неї сама шаль, а на ногах зграбні відкриті черевички, хоча ще не весніє й дороги розвезені.

— Я просто хотіла попередити вас, що навесні приїздить лейтенант, — каже вона. — Лейтенант, мій наречений. 1 може, йому заманеться постріляти тут вальдшнепів. То я хотіла попередити вас про те, щоб ви не злякалися.

Мірошник та його дружина здивовано дивляться на панну з Замку. Досі, коли Замкові гості вибиралися полювати в лісах і на луках, їх ніхто

ніколи про те не попереджав. Вони їй лагідно подякували, мовляв, то так мило з її боку.

Вікторія знов повертається до дверей.

— Оце і все, що я хотіла. Мені подумалось, що ви люди старі, тож не завадить вас попередити.

Мірошник відповідає:

— Все, що панна хотіла! І задля цього ви, панно, промочили такі зграбні черевички?

— Та ні, дорога суха, — коротко відповідає вона. — Я однак прогулювалась. Добраніч.

— Добраніч.

Вона підіймає клямку й виходить. Обернувшись у дверях, вона питає:

— До речі… що чути від Юганнеса?

— Нічого не чути, дякуємо, що цікавитесь. Анічогісінько.

— Певно, він скоро приїде. Я думала, що ви мали якусь вістку.

— Ні, з торішньої весни нічого не було. Юганнес, либонь, десь на чужині.

— Атож, на чужині. Йому там добре. Він пише в своїй книжці, що переживає дні несуттєвої журби. Тож, мабуть, йому ведеться непогано.

— О так, дай Боже. Ми його чекаємо; але він нам не пише, нікому не пише. Ми просто його чекаємо.

— Мабуть, йому краще там, де він є, якщо журба його така несуттєва. Атож, він те описував. Мені лише хотілося дізнатися, чи приїде він навесні додому. Ще раз добраніч.

— Добраніч.

Мірошник та його дружина вийшли за нею надвір. Вони бачили, як вона повернула до Замку, високо тримаючи голову й ступаючи зграбними черевичками по калюжах та ковбанях.

Через два дні прийшов лист від Юганнеса. Він прибуде додому не раніше, як через місяць, коли закінчить нову книжку. Впродовж тривалого часу йому велося добре, новий твір незабаром буде завершено, його єство переповнювали пристрасті суспільного буття…

Мірошник рушає до Замку. На дорозі він надибує носову хустинку з ініціалами Вікторії, яку вона загубила того пізнього вечора.

Панна тепер нагорі, але покоївка каже, що дасть їй про нього знати, — з якого він приводу?

Мірошник відмовляється сказати. Він ліпше почекає.

Врешті-решт панна виходить.

— Я чула, що ви хочете зі мною про щось поговорити? — питає вона, прочиняючи двері до вітальні.

Мірошник заходить, вручає їй носову хустинку й каже:

— А ми отримали листа від Юганнеса.

її обличчя на якусь мить осяює радісне хвилювання, лише на одну-єдину мить. Вона відповідає:

— Дякую вам. Атож, це моя хустинка.

— Тепер він знов приїде додому, — майже пошепки каже мірошник.

Її обличчя сковує холодний вираз.

— Кажіть, мірошнику, голосніше, хто приїде? — питає вона.

— Юганнес.

— Юганнес? Ну то й що?

— Та то так… Ми подумали, що я повинен вам про це сказати. Перемовились словом з дружиною, і вона теж висловила ту ж думку, що і я. Ви ген позавчора питалися, чи він навесні приїде додому. Ну так от, приїде.

— То ви, мабуть, радієте? — питає панна з Замку. — Коли він приїде?

— Через місяць.

— Он як. Ну, і це все?

— Так. Ми просто думали, раз ви питалися… Ага, це все. Я лише це й мав сказати.

Мірошник знов стишує голос.

Вона проводить його до виходу. В коридорі вони стрічають її батька, й вона мимохіть каже йому гучним байдужим тоном:

— Мірошник розповідає, що Юганнес знов повертається додому. Мабуть, ви пам'ятаєте Юганнеса?

І мірошник, виходячи з брами Замку, дає собі слово більш ніколи, ніколи в світі не пошиватися в дурні й не слухати дружини, якщо та твердитиме, ніби розуміє таїну людської душі. Аби ж то було так.

VII

З тієї стрункої горобини, що росте біля млина на греблі, він збирався колись вирізати вудку; тепер, коли збігло стільки років, дерево зробилося товще за його руку. Він подивився на нього з подивом і пішов далі.

Уздовж річки вже буяли непролазні хащі папороті, що стояла лісом, там худоба повитоптувала биті дороги, які тепер ховалися під буйним листям. Він пробирався через хащі, як у дитинстві, розводячи вбік руки й намацуючи ногами землю. Комахи та гаддя перед великою людиною кидалися врозтіч.

Угорі біля гранітної каменярні він знайшов терен, анемони та фіалки. Зірвав пучечок, і милі серцю пахощі повернули його до минулих днів. Удалині синіли сусідні узгір'я, а потойбіч затоки вже кувала зозуля.

Він підвівся, а трохи перегодом став щось наспівувати. Аж тут неподалік на стежині почулася чиясь хода.

Повечоріло, сонце сідало; але повітря було тепле й тремке. Понад лісом, узгір'ями та затокою лежав безмежний спокій. До каменярні підіймалась якась жінка. То була Вікторія. Вона несла кошик.

Юганнес звівся на ноги й уклонився, пориваючись піти.

— Я не хотіла вам заважати, — мовила вона. — Я збиралась нарвати тут трохи квітів.

Він не відповів. Йому й на думку не спало, що в неї в саду повно всіляких квітів.

— Я прихопила з собою кошик на квіти, — вела вона далі. — Та, може, нічого й не надибаю. Квіти нам потрібні для вечірки, прикрасити стіл. У нас будуть гості.

— Тут є анемони й фіалки, — мовив він. — Вище, бувало, ріс хміль. Але тепер для нього, мабуть, ще зарано.

— Ви блідіші, як були, — зауважила вона. — Відтоді минуло два роки. Я чула, ви десь їздили. Я читала ваші книги.

Він далі нічого не відповідав. Йому кортіло сказати їй, можливо, таке: "Еге ж, добраніч, панно!" — й піти. Від того місця, де він стояв, був лише крок до найближчого каменя, і звідти якийсь крок до неї, а потім він міг би, так ніби мимоволі, відступити. Вона стояла йому посеред дороги. На ній була жовта сукня та червоний капелюшок, вона була по-особливому прекрасна; і шия в неї була оголена.

— Я заступаю вам дорогу, — пробурмотіла вона й відступила.

Він опанував себе, щоб жодним чином не виказати збудження.

Тепер поміж ними був якийсь один крок. Вона не уважила йому дороги, щоб він міг пройти, ні, вона стояла на місці. Вони зустрілись поглядами. Раптом вона зашарілась, як мак, опустила очі й відступила вбік; на її обличчі з'явився вираз розгубленості, одначе вона усміхнулась.

Він пройшов повз неї і зупинився, її зажурена усмішка його зворушила, серцем він знов полинув до неї і сказав навмання:

— О, ви, мабуть, відтоді безліч разів бували в місті? Від того разу?... Тепер я знаю, де раніше бували квіти — на луці біля вашого флагштока.

Вона обернулась до нього, й він здивовано помітив, яке в неї зблідле й схвильоване лице.

— Хочете прийти до нас на вечірку? — спитала вона. — Може, ви прагнете товариства? У нас будуть гості, — правила вона своєї, її обличчя знов зашарілося. — Дехто приїде з міста. То відбудеться ближчим часом, але я дам вам знати точніше. Що ви скажете?

Він не відповів. Те товариство було не для нього, він не належав до тих, хто вчащає до Замку.

— Не відмовляйтеся. Ви не будете нудьгувати, я подумала про те і готую для вас несподіванку.

Запала мовчанка.

— Ви вже мене нічим не здивуєте, — відповів він.

Вона закусила губу; розпачлива усмішка знов з'явилась на її обличчі.

— Що ви від мене хочете? — глухо спитала вона.

— Я від вас, панно Вікторіє, не хочу нічого. Я сидів собі на камені, а тепер збираюся йти.

— Ох, я блукала нашими луками, блукала цілий день околицями та й приблукала сюди. Я могла б піти понад річкою, іншою дорогою, тоді б і не наткнулась якраз на це місце…

— Люба панно, це місце ваше, а не моє.

— Я колись завдала вам болю, Юганнесе, мені хотілося б його загоїти, виправити те, що сталося. Я справді готую вам несподіванку, яка, мабуть… цебто я сподіваюсь, що ви зрадієте. Не можу сказати більше. Але цього разу прошу вас прийти.

— Якщо це справить вам втіху, то я прийду.

— Прийдете?

— Так, дякую вам за вашу ласку.

Спустившись пагорбом у ліс, він обернувся й подивився назад. Вона вже сіла; кошик стояв поруч. Він не пішов додому, а й далі никав сюди й туди дорогою. В голові роїлися тисячі думок. Несподіванка? Вона казала про неї тепер, оце щойно, її голос тремтів. У ньому спалахує гаряча нервова радість, змушуючи серце калатати так, що він відчуває, як щось підняло його понад дорогою, де він іде. А чи випадково вона й сьогодні вдягнула жовту сукню? Він бачив її руку, де колись була обручка, — на ній обручки тепер немає.

Минає якась година. Навкруг нього витали випари лісу та землі, проникаючи йому в душу і в серце. Він сів, потім ліг навзнак, підклав руку під потилицю й заслухався зозулі, що кувала потойбіч затоки. Повітря аж нетямилося від завзятого пташиного щебету.

Отже, йому знов випали переживання! Коли вона підіймалась до каменярні в своїй жовтій сукні і в криваво-червоному капелюшку, то скидалась на непосидючого метелика, що перелітав із каменя на камінь і

сів просто перед ним. "Я не хотіла вам заважати", — сказала вона й усміхнулась; її усмішка полум'яніла так, що осяяла все лице й розсипалася зірками. На шиї в неї синіло кілька тонюніх жилок, а дрібка веснянок під очима надавали щокам якогось соковитого відтінку. Вона вступала в своє двадцяте літо.

Несподіванка? Що вона задумала? Може, покаже йому його книжки — викладе перед ним ті два-три томики й порадує, що сама їх усі купила й порозрізала в них сторінки? Не погордуйте, будь ласка, моєю мізерною жертовністю!

Він скочив, як ошпарений, і вкляк на місці. До нього знов підходила Вікторія, її кошик був порожній.

— Невже ви не знайшли квітів? — розгублено спитав він.

— Ні, я облишила те заняття. Я більше не шукала, я просто там сиділа.

Він сказав:

— Ага, поки я не забувся: не думайте, ніби ви завдали мені болю. Вам нічого сушити собі голову тим, чим би мене розважити.

— Ти ба, — заскочена зненацька, відповіла вона. Його слова змусили її замислитись, і вона в задумі глянула на нього. — Мені не хотілося б, щоб ви весь час на мене гнівались за те, що сталося.

— Та я на вас не гніваюсь.

Вона ще хвильку подумала й раптом випросталась.

— Ну й гаразд, — мовила вона. — Я мала б це знати й сама. Те не справило на вас надто великого враження. Атож. забудьмо про це.

— Так, забудьмо. Вам і тепер до моїх вражень так само байдужки, як і колись.

— До побачення, — сказана вона. — Поки що до побачення.

— До побачення, — відповів він.

Вони пішли кожен своєю дорогою. Він зупинився, обернувся. Он вона пішла. Він простягнув руки й пошепки мовив сам до себе лагідні слова: "Я не гніваюсь на тебе, ні, ні, не гніваюсь; я досі кохаю тебе, кохаю тебе..."

— Вікторіє! — гукнув він.

Почувши те, вона здригнулася й озирнулась, одначе не переставала йти.

Збігло кілька днів. Юганнес перебував у неймовірній тривозі, не брався за роботу, не спав, проводив майже цілий день у лісі. Раз він зійшов на чималий сосновий пагорб, де стояв флагшток Замку; там висів прапор. Другий майорів на Замковій круглій вежі.

Його пойняла якась дивна напруга. Напевно, в Замок приїхали гості, мабуть, там лаштуються до свята.

Пополудні було тихо й тепло; річка в своєму плині немов пульсувала спекотним краєвидом. До берега, лишаючи на затоці омахи білих брижів, наближався пароплав. Ось із подвір'я Замку виїхали чотири брички й спустилися до пристані.

Пароплав причалив, пані та панове зійшли на берег і повсідалися в брички. Потім від Замку долинула низка пострілів; нагорі круглої вежі стояли двоє чоловіків, вони заряджали мисливські рушниці й стріляли, заряджали й стріляли. Коли вистріляли двадцять один патрон, брички вкотилися в Замкову браму, й стрілянина припинилась.

Ну от, у Замку заходило свято. Гостей зустрічали прапорами й салютом. У бричках сиділо кілька військових; може, там був і лейтенант Отто.

Юганнес спустився з пагорба й рушив додому. Аж тут його наздогнав якийсь чоловік із Замку, Юганнес став. Чоловік ніс у кашкеті листа від панни Вікторії, вона хотіла знати відповідь.

Юганнес, завмираючи серцем, прочитав листа. Вікторія його все-таки запрошувала, вона зверталась до нього най-щирішими словами й прохала прийти. Саме цього разу їй хотілося б, щоб він не відмовив. Просить відповіді через посланця.

Його захопила якась дивна й несподівана радість, кров шугнула йому в голову, й він відповів чоловікові, що прийде, атож, він дякує і зараз же прийде.

Прошу!

Він тицьнув посланцеві в руку монету до смішного чималої вартості й поквапився додому перевдягатися.

VIII

Вперше у своєму житті він увійшов у браму Замку й піднявся східцями аж на другий поверх. Десь із кімнат долинав людський гамір, серце в нього мало не вискакувало з грудей, він постукав і зайшов досередини.

Йому назустріч вийшла ще моложава господиня Замку, приязно з ним привіталась і потисла руку. Їй приємно його бачити, вона пам'ятала його звідтоді, як він був ось такенький; тепер він велика людина… Здавалось, ніби господиня Замку хотіла сказати щось іще, бо довго тримала його руку в своїй і обводила допитливим поглядом.

Господар Замку й собі підійшов і подав йому руку. Як сказала його дружина, він тепер велика людина, більш ніж велика. Відома людина. Він дуже радий…

Його відрекомендували всьому панству, камергерові, обвішаному орденами, дружині камергера, поміщикові, що мешкав по сусідству, та лейтенантові Отто. Вікторії він не бачив.

Минуло досить часу. Зайшла Вікторія — бліда, навіть невпевнена; вона вела за руку якусь дівчину. Вони пройшли колом по залі, з усіма вітаючись, із кожним перемовляючись словом. Тоді зупинились перед Юганнесом.

Вікторія усміхнулась і сказала:

— Гляньте, це Камілла, еге ж, несподіванка? Ви знайомі? Вона трохи постояла, подивилася на обох і вийшла з зали. Першої миті Юганнес сторопів і завмер на місці. Ну й несподіванка — Вікторія дружньо запропонувала замість себе іншу. Агов, людоньки, ходіть сюди й кохайтеся! Весна буяє цвітом, сонце сяє; якщо хочете, відчиніть вікна навстіж, бо в саду повно пахощів, і у верховітті беріз так само залицяються одне до одного шпаки. Чому ви не заводите балачки? Ну ж, усміхніться!

— Атож, ми знайомі, — просто мовила Камілла. — Це ж тут ви колись витягай мене з води.

Вона була юна, світла, життєрадісна, вбрана в рожеву сукню, — панночка сімнадцяти років. Зціпивши зуби, Юганнес заходився сипати сміхом та жартами. Потроху її радісний лепет таки збадьорив його, вони довго розмовляли, його серце втихомирилось. У неї, ніби в тої дитини, збереглася чарівна звичка схиляти голову набік і очікувально прислухатися до його слів. Він її впізнав, Вікторія його не здивувала.

Он вона знов зайшла, тримаючи під руку лейтенанта; підвела його до Юганнеса й спитала:

— Чи пізнаєте ви Отто, мого нареченого? Мабуть, ви його пам'ятаєте.

Паничі пам'ятали одне одного. Вони, як і належить, привіталися, як і належить, уклонились одне одному й розійшлися. Юганнес та Вікторія знов лишилися самі. Він питає:

— То це та несподіванка?

— Ага, — з мукою і нетерпінням відповідає вона. — Я так старалась, я більш нічого не могла придумати. Не дивіться на мене зизом, краще подякуйте мені. Я бачила, як ви зраділи.

— Я вам дякую. Авжеж, я зрадів.

Він не міг упоратися з відчаєм і зблід лицем, як покійник. Якщо колись вона завдала йому болю, то тепер усе було досить щедро виправлено й залагоджено. Він був їй щиро вдячний.

— А я встиг помітити, що сьогодні ви з обручкою. Не знімайте її більше.

Запала мовчанка.

— Ні, тепер я вже, напевно, її не зніму, — відповіла вона.

Вони подивились одне одному в вічі. Його губи тремтіли, він кивнув головою у бік лейтенанта й сухо та грубо сказав:

— Ви маєте смак, панно Вікторіє. Він красень.

Вона напрочуд спокійно відповіла:

— Ні, не красень. Але він людина в'ихована. А то теж дещо важить.

— Камінець у мій город. Дякую! — він голосно засміявся й без жодних докорів сумління випалив: — І в нього повні кишені грошей, вони важать більше.

Вона враз відійшла.

Він никав од стіни до стіни, мов схибнутий. Камілла озивалась до нього, щось його питала, та він не чув і не відповідав. Ще щось сказавши, вона навіть доторкнулась до його руки й повторила запитання, та все дарма.

— О, тепер він ходить, поринувши в роздуми, — крізь сміх вигукнула вона. — Він весь у роздумах!

Почувши те, Вікторія додала:

— Йому хочеться самоти. Він і мене спровадив геть. І раптом, підступивши до нього впритул, вона голосно сказала: — Ви, звісно, ходите й обмірковуєте, як би то переді мною вибачитись. Не переймайтеся тим. Навпаки, прийміть мої вибачення за те, що я запізно послала вам запрошення. Бачте, яка я неуважна. Мені то просто вилетіло

з голови, я мало зовсім про вас не забула. Одначе я сподіваюсь на ваше прощення, бо ж мені не було коли вгору глянути.

Він, прикипівши до неї поглядом, онімів; навіть Камілла дивилась то на нього, то на неї і, здається, не могла нічого второпати. Вікторія, холодна й бліда лицем, стояла просто перед ними з вдоволеним виглядом. Вона помстилася.

— Отакі ниньки наші молоді поклонники, — мовила вона до Камілли. — Не варто чекати від них бозна-чого. Он там сидить мій наречений і просторікує про полювання на лосів, а тут ось стоїть поет, поринувши в роздуми… Скажіть же щось, поете!

Він здригнувся; на його скронях синіли жили.

— Ти ба. Ви просите мене щось сказати? Гаразд.

— О ні, не силкуйтеся.

Вона вже хотіла йти.

— А чого ж, можна було б дещо й сказати, — повагом і з усмішкою мовив він, хоч голос його зривався, — і що як почати з основного: правда ж, панно Вікторіє, ви недавно палали коханням?

На кілька секунд зробилось тихо, як у вусі; всі троє чули калатання своїх сердець. Камілла злякано відповіла:

— Звичайно, Вікторія палає коханням до свого нареченого. У неї ж нині заручини, хіба ви не знали?

Відчинилися двері до їдальні.

Юганнес знайшов своє місце й зупинився. Стіл плавав у нього перед очима, він бачив безліч людей і чув гул їхніх голосів.

— Ну ось, будь ласка, ваше місце, — приязно мовила господиня Замку. — Тільки б уже нарешті повсідалися.

— Вибачте! — раптом позад нього почувся голос Вікторії.

Він відступив убік.

Вона схопила його запрошення й понесла його на кілька місць далі, на сім місць далі, й поклала його на місце поруч зі старим чоловіком, що був колись у Замку домашнім учителем і про якого подейкували, ніби він любив випити. Звідти ж вона принесла інше запрошення, а тоді сіла на своє місце.

Він стояв і не спускав із того всього ока. Господиня Замку вдала, наче вона чимось заклопотана потойбіч столу, й уникала на нього дивитися.

Спантеличившись ще дужче, ніж досі, він збентежено попрямував до свого нового місця; попереднє ж його місце зайняв товариш Дітлефа з міста, молодик з діамантовими ґудзиками на сорочці. Лівобіч од нього сиділа Вікторія, правобіч — Камілла.

Розпочався обід.

Старий учитель пам'ятав Юганнеса малим хлоп'ям, і вони відразу ж розговорилися. Він зізнався, що й сам замолоду захоплювався поезією, у нього й досі збереглися рукописи, при нагоді Юганнес може їх прочитати. Тепер його запросили до цієї господи на свято, щоб він розділив родинну радість — заручини Вікторії. Господар та господиня Замку приготували йому таку несподіванку, бо ж прихильні до нього здавна.

— Я нічого вашого не читав, — сказав учитель. — Якщо мені заманеться щось почитати, то я читаю своє; мої вірші та оповідання лежать у мене в шухляді. Їх опублікують після моєї смерті; я все-таки волію, щоб люди знали, ким я був. Йо-йой, ми, старші майстри слова, не дуже поспішали відтарабанювати все написане до друкарні, як то чиниться тепер. Будьмо.

Обід тривав далі. Господар Замку дзенькнув об свого келиха й підвівся. На його шляхетному худорлявому обличчі написано хвилювання, було помітно, що його переповнює радість. Юганнес низько схилив голову. У нього в келиху порожньо, й ніхто нічого йому не пропонує; він наливає собі сам аж по вінця і знов схиляє голову. Ось воно й наспіло!

Промова була довга й доладна, її зустріли радісним галасом; заручини було оголошено. З усіх кінців столу доньку господаря Замку та сина камергера засипали силою-силенною добрих побажань.

Юганнес осушив келих.

За кілька хвилин він погамовує своє хвилювання, його знов огортає спокій; шампанське пригашує у його жилах жар. Він чує, як промовляє ще й камергер і як знов вигукують "браво" та "слава" й цокаються келихами. Мимохіть він зиркає туди, де сидить Вікторія; вона бліда й ніби якась змучена, вона не підводить очей. Камілла ж навпаки — киває йому головою й усміхається, і він киває їй у відповідь.

Учитель біля нього не вмовкає:

— Як гарно, як чудово, коли двоє вирішують побратися. Мені таке не судилось. Я був юним студентом, мав чималі перспективи, великі здібності; мій батько походив зі старовинного роду, мав цілий маєток, багатство, хтозна-скільки кораблів та пароплавів. Я навіть не побоюсь сказати, які великі перспективи я мав. Вона теж була молода, з вищих кіл суспільства. Якось я підступаюсь до неї і відкриваю їй своє серце. "Ні",

— відповідає вона. Ви можете її зрозуміти? Оввa, вона відкинула моє освідчення. Та я опанував себе, працював собі далі, по-чоловічому прийнявши ту відмову. Потім випав неврожайний рік, мій батько зазнав збитків, його обсіли борги, словом, він збанкрутував. І що ж я тоді? Я й те прийняв, як годилося мужчині. І от, немов із-під землі, виростає та дівчина, про яку я веду мову. Вона приїздить до міста й знаходить мене. Чого вона від мене хотіла? — спитаєте ви. Я зубожів, дістав таку-сяку посаду вчителя, всі мої перспективи звелися нанівець, моя поезія лежала запхнута в шухляді, — а вона прийшла, щоб дати мені згоду. Дати згоду!

Учитель глянув на Юганнеса й спитав:

— Ви здатні її зрозуміти?

— А тоді вже ви її відкинули?

— Хіба я міг її прийняти, ану скажіть? Голий, як долоня, учитель, що лише по неділях набиває люльку дешевим тютюном, — що ви від нього хочете? Я не міг завдати їй такого болю. Та я просто питаю вас: ви здатні її зрозуміти?

— J що ж було з нею потім?

— О Боже, ви не відповідаєте на моє запитання. Вона вийшла заміж за капітана. Десь через рік. За капітана артилерії. Будьмо.

Юганнес мовив:

— Кажуть, що деякі жінки шукають об'єкт для співчуття. Якщо чоловікові добре, вони його ненавидять і обходять увагою; якщо ж біда зігне його в три погибелі, вони зловтішаються і кажуть: "А ось і я".

— Але чому вона відмовила, коли мені так добре велося? Я мав перспективи, як юний Бог.

— Виходить, їй хотілося дочекатися, поки ви зігнетеся в дугу. Бойозна.

— Однак я не зігнувся в дугу. Аніскілечки. Я мав гідність і дав їй відкоша. Що ви на це скажете?

Юганнес мовчав.

— Проте, може, ви й маєте рацію, — згодився старий учитель. — Божуся Богом і всіма його ангелами, що у ваших словах є правда, — раптом жваво вигукнув він і знов випив. — Зрештою, вона вибрала старого капітана; тепер доглядає його, годує і порядкує в господі. Капітан артилерії!

Юганнес звів очі. Вікторія сиділа з келихом у руці, не відриваючи від нього погляду. Аж тут вона підняла келих високо вгору. Він мовби відчув у собі якийсь поштовх і теж схопив свій келих. Його рука тремтіла.

Нараз вона голосно звернулась до його сусіда й засміялась, — вона викрикнула ім'я вчителя.

Юганнес покірно поставив свій келих на стіл і навіть безпорадно всміхнувся, втупившись невідомо куди попереду себе. Всі дивились на нього.

Старий учитель до сліз зворушився дружньою увагою своєї учениці. Він одним махом випив до дна.

— І ось теперечки я вже старий дід, — казав він далі, — тиняюся, нудячи світом, самотній і нікому невідомий. Така моя доля. Ніхто не знає, що в мені криється, але ніхто не чув моїх нарікань. Як же так? Ви знаєте про горлицю? Здається, то горлиця, весь час перебуваючи в тузі, спершу скаламучує чисте прозоре джерело,[vi] а тоді п'є з нього?

— Я цього не знаю.

— Ну й гаразд. Але вона така. І я чиню так само. Я не здобув тієї, з якою мав би прожити життя; однак не такий я вже й убогий на радощі. Хоч я їх і каламучу. Постійно каламучу. Тому-то розчарування не бере наді мною гору. Он бачите Вікторію? Зараз вона проголосила за мене тост. Я був її вчителем, а нині вона виходить заміж, і моя душа радіє, я відчуваю якесь особисте щастя, мовби тішуся щастям власної дочки. Може, згодом я навчатиму її дітей. Атож, усе-таки в житті немало радощів. Але те, що ви сказали про співчуття, про жінок та про зігнуту дугу, — о, що більше я про те думаю, то більше переконуюсь, що ви маєте рацію. Бог бачить, що маєте… Вибачте, я на хвильку.

Він підвівся, взяв свій келих і попрямував до Вікторії. Його вже трохи похитувало, і йшов він дуже подавшись уперед.

Було виголошено кілька промов, брав слово лейтенант, сусід-поміщик підняв тост за жінок, за господиню Замку. Нараз схопився молодик із діамантовими ґудзиками й назвав Юганнесове ім'я. Він отримав на те дозвіл і хотів би привітати молодого поета від імені молодого покоління. То було напрочуд доброзичливе слово, дружня подяка від однолітків, повна визнання й захвату.

Юганнес аж віри не йняв своїм вухам і пошепки спитав учителя:

— Це він про мене говорить?

Учитель відповів:

— Атож. Він мене випередив. То я мав зробити, Вікторія ще пополудні мене про те просила.

— Хто, ви кажете, вас про те просив?

Учитель виторопив на нього очі:

— Ніхто, — відповів він.

Поки говорилося слово, погляди гостей були прикуті до Юганнеса, навіть господар Замку кивав йому головою, а пані камергерша підвела до очей лорнет, щоб ліпше його роздивитися. Коли молодик закінчив слово, всі випили.

— Тепер дайте йому відповідь, — сказав учитель. — Він же говорив про вас. Таке належало б промовляти до старших письменників. Крім того, я з ним абсолютно не згоден. Абсолютно.

Юганнес кинув погляд через стіл на Вікторію. То вона змусила до слова молодика з діамантовими ґудзиками; навіщо те їй здалося? Спершу вона навертала до того іншого й думала про те ще до обіду; навіщо воно їй? А тепер сиділа, потупившись і не виказуючи себе ані рисочкою на лиці.

Раптом від глибокого, бурхливого хвилювання йому на очі навертаються сльози, він ладен кинутися їй до ніг і дякувати, дякувати. Та нехай то лишиться на потім, на пообіддя.

Камілла сиділа собі, базікаючи з сусідами праворуч та ліворуч, і широко всміхалася. Вона була задоволена, її сімнадцять років приносили їй самі радощі. Вона безперестанку подавала Юганнесові знаки, щоб він підвівся.

Він підвівся.

Він говорив коротко, голос у нього був густий, схвильований: на цьому святі з нагоди такої радісної оказії присутній і він — цілком стороння людина, яку витягнули на люди зі скромного закапелку. Він хоче подякувати тому, кому першому спала на думку ця мила вигадка, й

тому, хто наговорив йому стільки приємних слів. А ще він не може не оцінити тієї доброзичливості, з якою ціле товариство вислухало похвалу на честь людини сторонньої, цебто його. Загалом єдина причина, якою пояснюється його присутність тут, та, що він син сусіда господаря Замку, того сусіда, що мешкає в лісі…

— Он як! — раптом вигукує Вікторія, зблиснувши очима.

Всі подивились на неї, — її щоки пашіли, а груди важко дихали. Юганнес замок. Запала прикра мовчанка.

— Вікторіє! — здивовано застеріг господар Замку.

— Кажіть далі! — знов гукнула вона. — То єдина ваша причина; кажіть же далі! — І її очі вмить згасли, вона, хитаючи головою, безпорадно заусміхалась. Потім обернулась до батька й мовила: — Я не збиралась нічого перебільшувати. Але він сам дав маху. Ні, я не хотіла заважати…

Юганнес слухав її пояснення й шукав виходу; його серце лунко калатало. Він помітив, що господиня Замку дивилась на Вікторію зі сльозами на очах і з невимовним жалем.

Атож, він згоден, що дав маху: панна Вікторія мала рацію. Як мило нагадала вона йому про те, що він був не лише сином сусіда господарів Замку, а ще й товаришем дитячих літ їхнім дітям, з якими вони вкупі гралися, і що саме завдяки цій останній обставині він і присутній тепер тут. Він їй подякував, бо ж так воно й було. Це його рідні місця, його батьківщина, ліси навкруг Замку становили колись для нього цілий світ, за яким синіла невідома країна, повна пригод. І в ті роки Дітлеф та Вікторія часто запрошували його з собою десь прогулятися чи пограти в якісь ігри, — то лишило найбільші враження з його дитинства. Згодом, коли він над усім тим роздумував, то переконався, наскільки ті роки, як жодні інші, були в його житті значущими, і якщо здавалося — тут якраз

про це йшлося, — ніби часом він не писав, а горів, то виходило воно так тому, що його запалювали спогади тих літ; у них жив відблиск того щастя, яке подарували йому брат і сестра в дитинстві. Тому їм і належить значна частка його творчості. До загальних добрих побажань з нагоди заручин він волів би додати й особисту подяку дітям із Замку за чудові роки дитинства, за ту пору, коли поміж них не стояли ні час, ні обставини, за ті радісні, швидкоплинні літні дні…

Він намагався говорити просто, а не виголошувати промову. Вийшло то нецікаво й нікого ні на що не надихнуло, гості знов заходилися пити, їсти й базікати далі. Дітлеф сухо зауважив матері:

— А мені й на гадку не наверталось, що то, власне, я писав його книжки. Га?

Проте господиня Замку не засміялась. Цокнувшись із сином, вона відповіла:

— Подякуй йому, подякуй. Це ж ясно як день — він був дуже самотній у дитинстві… Що ти робиш, Вікторіє?

— Хочу, щоб служниця передала йому ось цю гілочку бузку. Хіба не можна?

— Не можна, — сказав лейтенант.

По обіді гості розійшлися Замком, просторою терасою і навіть садом. Юганнес спустився на перший поверх і пішов до скляної веранди з виходом у сад. Там уже зібрався чималий гурт — кілька курців, поміщик і ще якийсь добродій, що півголосом просторікував про фінансові справи господаря Замку. Садиба його, мовляв, занедбана, вся в бур'янах, паркани поваляні, ліси вирубані; подейкують, що йому доводиться пнутися з усіх сил, щоб оплачувати неймовірно високу страховку за все своє добро.

— На скільки ж він застрахований?

Поміщик назвав суму, вона була приголомшлива.

Втім, у Замку ніколи не вміли ошадити гроші, там споконвіку розтринькували скажені суми. Скільки, скажімо, вгачено коштів у такий обід! А тепер у всьому Замку, певно, як виметено, порожньо навіть у знаменитій скриньці з коштовностями, що належить господині Замку, тож саме зятеві гроші мають повернути Замкові велич.

— А скільки ж він має?

— Ого-го, в нього грошви як полови.

Юганнес підвівся й спустився в сад. Цвів бузок, йому забило дух від пахощів аврикули, нарцисів, жасмину та конвалій. Він надибав безлюдний закуток біля муру й сів на камінь, сховавшись від цілого світу за густим кущем. Його виснажили душевні переживання, він відчував смертельну втому, свідомість у нього немов затуманилась; він уже подумував, чи не підвестися, щоб іти додому, однак, пригнічений та безсилий, сидів далі. Аж тут він чує на стежці, посиланій жорствою, чиюсь невиразну мову й ходу і пізнає голос Вікторії. Затаївши дух, він чекає; крізь листя зблискує і лейтенантів мундир. Либонь, заручені прогулюються.

— Як на мене, це навряд чи можна пояснити, — каже він. — Ти прислухалась до кожного його слова, сиділа, як на голках, і навіть скрикнула. Що врешті-решт це означає?

Вона зупиняється і випростується перед ним.

— Хочеш знати? — питає вона.

— Так.

Вона мовчить.

— Мені байдужки, якщо то нічого не означало, — веде він далі. — Тоді нема потреби й казати.

Вона вся якось знітилась.

— Ні, то нічого не означало, — відповідає вона.

Вони знов ідуть. Лейтенант нервово посмикує еполетами й голосно каже:

— Він мав би бути обачніший. А то, чого доброго, рука офіцера зацідить йому у вухо.

Вони рушили до альтанки.

Юганнес ще довгенько просидів на камені, пригнічений та виснажений. Йому до всього було байдужки. Лейтенант у чомусь запідозрив свою наречену, а та швиденько відмела всі його підозри. Вона сказала те, що й треба було сказати, заспокоїла офіцерове серце й пішла з ним далі. А понад головами заручених задушевно гомоніли у гіллі дерев шпаки. Гаразд. Нехай Господь пошле їм довге життя… За обідом він говорив задля неї, вириваючи з душі своє серце; йому насилу вдалося виправити й зам'яти її зухвалу репліку, а вона йому за те навіть не подякувала. Тільки схопила свій келих і перехилила до дна. За ваше здоров'я, гляньте на мене, як я красиво п'ю… А втім, гляньте на жінку збоку, коли вона п'є. Дарма з чого вона п'є — з чашки, з келиха, з чого завгодно, — ви просто гляньте на неї збоку. Вона кривляється так, що аж бридко. Випинаючи губи, вона ледь торкається ними питва, і впадає в розпуку, якщо людські погляди падають їй на руку. Загалом, тоді краще не дивитися на жіночу руку. Жінка того не витримує, вона здається. Відразу ж ту руку осмикує і підводить ближче до себе, постійно пильнуючи за красою свого руху, і водночас прагне приховати якусь ваду,

кривизну пальців чи не надто гарної форми нігтя. Зрештою, її терпець уривається, і вона сама не своя питає: "Чого ви дивитесь?"… Колись вона його поцілувала, якось уліті. То було бозна-коли, Господь святий знає, чи й було воно насправжки. Як то було? Здається, вони сиділи на лавці? Вони довго розмовляли, а коли пішли, він ступав біля неї так близько, що доторкався до її руки. Перед східцями вона його поцілувала. "Я кохаю вас!" — мовила вона… А тепер вони пройшли мимо, може, й досі сидять в альтанці. Лейтенант сказав, що залюбки зацідив би йому у вухо. Він напевно чув ті слова, він не спав, хоч і не схопився на рівні й не вибіг на стежку. Рука офіцера, сказав той. Ну що ж, йому однаково…

Він підвівся з каменя й подався до альтанки. Вона була порожня. Нагорі біля тераси стояла Камілла й гукала його:

— Будь ласка, кава на веранді.

Він пішов слідом за Каміллою. Заручені сиділи на веранді; там уже було чимало гостей. Узявши свою каву, він знайшов собі якесь місце.

Камілла старалась зав'язати з ним балачку. Личко в неї сяяло радістю, і дивилась вона на нього таким відкритим зором, що він поступився й пристав на розмову — відповідав на її запитання й сміявся. Де він був? У саду? А от і неправда, вона шукала його в саду й не знайшла. По всьому саду, його ніде не було.

— Вікторіє, хіба він був у саду? — питає вона.

Вікторія відповідає:

— Ні, я його не бачила.

Лейтенант кидає на неї докірливий погляд і, мовби застерігаючи свою наречену, на повен голос питає поміщика:

— Ви начебто хотіли взяти мене з собою полювати у ваших землях на вальдшнепів?

— Атож, — відповідає поміщик. — Ласкаво прошу.

Лейтенант дивиться на Вікторію. Вона нічого не каже й сидить собі, як і сиділа, ні словом не відмовляючи його від того полювання на вальдшнепів. Його обличчя дедалі дужче пересмикується, він нервовим рухом погладжує вуса.

Камілла знов щось питає у Вікторії.

Тоді лейтенант рвучко схоплюється на ноги й каже поміщикові:

— Гаразд, то я з вами їду ввечері, зараз же.

По тих словах він покидає веранду.

Поміщик і ще дехто виходять слідом.

Запала недовга мовчанка.

Раптом двері відчиняються, і лейтенант вбігає на веранду. Він страшенно роздратований.

— Ти щось забув? — підводячись, питає Вікторія.

Він якось підстрибом робить кілька кроків од дверей, мовби йому не стоїться на місці, йде просто до Юганнеса й ніби мимохідь, вдаряє його рукою. Потім підстрибом вертається до дверей.

— Обережніше, чоловіче, ви мало не вибили мені ока, — мовив Юганнес і мило всміхнувся.

— Ви помиляєтесь, — відповів лейтенант, — я вам дав ляща. Розумієте? Розумієте?

Юганнес вийняв носову хустинку, витер око й сказав:

— У вас і на думці того не було. Ви ж знаєте, що я можу згорнути вас удвоє й запхнути до кишені.

Сказавши те, він підвівся.

І тоді лейтенант швидко відчинив двері й рушив надвір.

— Було! — крикнув він з порога. — Було, телепню!

І він аж хряснув дверима.

Юганнес знов сів.

Вікторія ще стояла посеред веранди. Вона не відривала від нього очей і була бліда як смерть.

— Він вас ударив? — здивована до краю, спитала Камілла.

— Ненароком. Поцілив мені в око. Ось гляньте.

— Боже, воно ж червоне, з нього тече кров. Ні, не тріть, дайте мені його промити. Ваша хустинка надто груба, оввa, заберіть її; я візьму свою. Хай йому грець, прямісінько в око!

Вікторія простягнула, було, й свою хустинку. Вона мовчала. Потім, повільно підійшовши до скляних дверей, зупинилася біля них спиною до гостей. Вона дивилась надвір і рвала свою хустинку на дрібні клаптички.

За кілька хвилин Вікторія відчинила двері й безмовно та нечутно пішла з веранди.

IX

Камілла, весела й безтурботна, простувала до млина. Вона була сама. Зайшовши до невеличкої хатини, вона усміхнулась і сказала:

— Вибачте, що я не постукала. Тут так шумить вода, що мені то здалося марним. — Роззирнувшись навсібіч, вона сама себе перебила: — О, як тут гарно! Гарно! Де Юганнес? Я знаю Юганнеса. Що з його оком?

Їй запропонували стільця, і вона сіла.

Покликали з млина Юганнеса. Його око гноїлося, під оком був синець. Камілла зустріла його словами:

— Я прийшла добровільно. Мені закортіло сюди навідатись. Вам і далі треба прикладати до ока холодні примочки.

— Не конче, — відповів він. — О, Господь з вами, навіщо ви сюди прийшли? Хочете побачити млин? Дякую, що навідались!

Він обняв матір за стан і представив її Каміллі:

— Це моя мати.

Вони спустилися до млина. Старий мірошник зняв кашкета, низенько вклонився і щось мовив. Камілла не розчула що, але усміхнулась і відповіла навмання:

— Дякую, дякую. Авжеж, я залюбки його подивлюся.

Вона боялася гуркоту й тримала Юганнеса за руку, а витріщеними очима крадькома позирала на обох чоловіків — чи вони бува нічого не говорять. Вона мовби оглухла. Її дивувала у млині незліченна кількість коліс та всіляких обладнань, вона сміялась, заповзято трясла Юганнесову руку й то сюди, то туди тицяла пальцем. Млина зупинили, а тоді знов пустили повним ходом, щоб вона на власні очі побачила, як він працює.

І коли вони пішли з млина, то Камілла ще з добру годину після того говорила до смішного гучно, ніби у її вухах і досі гуркотіло.

Зворотньою дорогою Юганнес провів її до Замку.

— Просто незбагненно, як він посмів ударити вас в око! — мовила вона. — Потім його як вітром здуло, він поїхав із поміщиком на полювання. Яка неприємна пригода. Вікторія цілу ніч не спала.

— То нехай виспиться цієї ночі, — відповів він. — Ви знаєте, коли поїдете додому?

— Завтра. А коли ви приїдете в місто?

— Восени. Чи можу я побачити вас пополудні? Вона вигукнула:

— Авжеж, дякую, приходьте! Ви розказували про якусь свою печеру, ви маєте мені її показати.

— Я зайду по вас, — сказав він.

Дорогою додому він довго сидів на камені, поринувши в роздуми. Його заполоняли теплі, радісні думки.

Пополудні він подався до Замку і перед входом попросив, щоб дали знати про нього Каміллі. Поки він стояв, чекаючи Каміллу, у вікні другого поверху на якусь мить показалась Вікторія; вона пильно глянула на нього, а тоді відвернулась і зникла в глибині кімнати.

Вийшла Камілла, він повів її до каменярні та в печеру. Ним панував на подив спокійний і щасливий настрій, юна дівчина його потішала, її ясна, легка мова мовби оповивала його серпанком блаженства. Сьогодні добрі духи перебували десь поблизу…

— Я, Камілло, пригадую, як ви колись подарували мені кинджал. Він був у срібних піхвах. Оскільки я ним не користувався, то засунув його разом з іншими речами в якийсь ящик.

— Атож, ви не мали потреби ним користуватися; ну так що?

— А те, що тепер я його загубив.

— Ти ба, як прикро. Та, може, замість нього я дістану для вас інший такий самий. Буду старатися.

Вони йшли дорогою, що вела додому.

— А пам'ятаєте той важкий медальйон, який ви мені колись подарували? Він був із золота і такий громіздкий та важкий, що ставився на підставку. Ви написали в ньому кілька дружніх слів.

— Ага, я те пам'ятаю.

— Цього року, бувши за кордоном, я, Камілло, його віддав.

— О ні, невже? Ти ба, ви й це віддали! Навіщо?

— Я віддав його на згадку одному юному приятелеві. То був росіянин. Він дякував мені за нього навколішки.

— Ото він так зрадів? Господи, та я певна, що він на радощах аж нетямився, раз упав навколішки! Замість того медальйона ви отримаєте інший, і він уже буде тільки ваш.

Вони дійшли до дороги, що пролягала між млином і Замком.

Юганнес зупинився й сказав:

— Ось біля цих кущів колись зі мною трапився один випадок. Якогось вечора я тут ходив собі, як то часто бувало за моєї самоти. Тоді стояло літо і ясна година. Я ліг під кущем і замислився. Коли це дорогою йде якась пара. Пані зупинилась, її супутник спитав: "Чого ви зупиняєтесь?" Та не почувши відповіді, він питає знов: "Щось на дорозі?" "Ні, — відповідає вона, — але вам не треба йти і так дивитися на мене".

"Я просто собі йшов і дивився на вас", — сказав він. "Атож, — відповідає вона, — я добре знаю, що ви мене кохаєте, але тато нічого не дозволить, розумієте: то неможливо". Він буркнув: "Так, мабуть неможливо". Тоді вона каже: "На вашій руці надто широка кістка. У вас напрочуд широке зап'ястя!" І тої миті пані взяла його за руку вище зап'ястя. Запала мовчанка.

— Ну а чого воно так вийшло? — спитала Камілла.

— Хтозна, — відповів Юганнес. — Чого вона так сказала про його зап'ястя?

— Либонь, воно в нього було красиве. А вище біліла сорочка, — о, так, як я це розумію. Мабуть, вона теж його кохала.

— Камілло! — скрикнув він. — Якби я вас безмежно кохав і почекав кілька років, я лише питаю… Словом, я не вартий вас, але, як ви гадаєте, чи захотіли б ви стати колись моєю, якщо я попрошу вас про це через рік або через два?

Запала мовчанка.

Раптом Камілла почервоніла, як той мак, і збентежилась; вона крутнулась усім своїм тендітним тілом в один бік, крутнулась у другий і зімкнула руки. Він обіймає її за стан і питає:

— Як ви гадаєте, колись те буде? Ви того хочете?

— Так, — відповідає вона і пригортається до нього.

Через день він іде на пристань провести Каміллу. Цілує її зграбні рученята, що мають якийсь дитячий, невинний вигляд, і його душа переповнюється вдячністю та радощами.

Вікторії з нею не було.

— Чому тебе ніхто не проводить?

Камілла з жахом в очах розповідає, що на Замок звалилась страшна біда. Вранці надійшла телеграма, господар Замку зблід, як мрець, старий камергер та дружина камергера закричали не своїм голосом: учора ввечері на полюванні застрелили Отто.

Юганнес схопив Каміллу за руку.

— Застрелили? Лейтенанта?

— Так. Уже везуть його тіло сюди. Яке страхіття.

Вони пішли далі — кожен зі своїми думками; аж тут їх отямили люди на причалі та крики команди на пароплаві. Камілла соромливо подала йому руку, він поцілував її і сказав:

— Атож, я не вартий тебе, Камілло, так, аніскілечки не вартий. Але я робитиму тобі стільки добра, скільки зможу, якщо ти будеш моєю.

— Я буду твоєю. Мені хотілося цього весь час, весь час.

— Я приїду за кілька днів, — сказав він. — За якийсь тиждень ми знов побачимось.

Вона вже зійшла на борт. Він помахав їй і махав доти, доки вона не зникла з очей. Коли обернувся, щоб іти додому, то зіткнувся ніс у ніс з Вікторією. Вона теж тримала в руці хустинку, вітаючи нею Каміллу.

— Я трохи припізнилась, — мовила вона.

Він не відповів. Та й що йому було казати? Втішати її з приводу втрати нареченого, привітати чи потиснути їй руку? її голос був напрочуд беззвучний, а обличчя неймовірно розгублене, — либонь, вона пережила глибоке потрясіння.

Люди з пристані порозходились.

— Ваше око ще червоне, — сказала вона, рушаючи з місця.

Потім озирнулась.

Він стояв.

Тоді вона раптом обернулась і ступила до нього.

— Отто помер, — грубо кинула вона, а її очі спалахнули. — Ви не кажете ні слова, у вас багато гордині. Він був у сотні тисяч разів кращий за вас, чуєте? Ви знаєте, чого він помер? Його застрелили, голова його була геть розтрощена, геть уся його нерозумна голівонька. Він був у сотні тисяч…

Заридавши ридма, вона повільною, пригніченою ходою пішла на дорогу, що вела додому.

Пізнього вечора хтось добивається в хатину мірошника: Юганнес відчиняє двері й виглядає надвір — там, подаючи знаки рукою, стояла Вікторія. Він виходить до неї. Вона шпарко хапає його за руку й тягне за собою на дорогу; її рука немов із криги.

— Краще сядьте, — сказав він. — Сядьте й трохи перепочиньте; ви напружена, як струна.

Вони сідають.

Вона бурмоче:

— Що ви маєте про мене думати, якщо я ніколи не даю вам спокою!

— Ви дуже нещасна, — відповідає він. — Зараз вам, Вікторіє, треба мене послухатись і опанувати себе. Чим я можу вам допомогти?

— Ради Бога, вибачте мені за те, що я вам сьогодні сказала! — стала благати вона. — Так, я дуже нещасна, я стільки років була нещасна. Я сказала, що він був у сотні тисяч разів кращий за вас; то неправда, вибачте мені! Він помер, а він був мій наречений, ото й усе. Ви думаєте, то сталося з моєї доброї волі? Юганнесе, ви її бачите? Це моя обручка, вона в мене вже давно, хтозна-відколи; зараз я її викину… викину! — І вона жбурляє обручку в ліс; обоє чули, як вона впала. — Так хотів тато. Він убогий, жебрак жебраком, а Отто колись би мав купу грошей. "Ти

мусиш згодитись", — вмовляв мене тато. "Не можу", — відповідала я. "Подумай про батьків, — казав він, — подумай про Замок, про наше старовинне ім'я, про мою честь". "Гаразд, тоді я вволю вашу волю, — відповіла я, — почекай три роки, й тоді я згоджуся". Тато подякував мені й згодився чекати, і Отто чекав, усі вони чекали; проте обручку я отримала відразу ж. Так минуло багато часу, і я збагнула, що ніщо мені не допоможе. "Навіщо нам чекати далі? Приводьте мого чоловіка", — сказала я татові. "Нехай тебе Бог благословить", — відповів він і знов подякував мені за те, що я згодилась. А тоді приїхав Отто. Я не зустрічала його на пристані, а стояла біля свого вікна й дивилась, як він під'їздив. А побачивши, побігла до мами і плюхнулась їй у ноги. "Що з тобою, голубонько?" — питає вона. "Я не можу, — відповідаю я, — о, я не можу його прийняти, він приїхав і стоїть унизу; ліпше застрахуйте моє життя, щоб я кинулась у затоку чи у водоспад, то для мене найкращий вихід". Мама зблідла як смерть і зайшлася наді мною слізьми. Заходить тато. "Послухай, люба Вікторіє, ти повинна зійти зараз униз і прийняти його", — каже він. "Я не можу, не можу", — відповідаю я, знов повторюючи своє прохання, щоб він зжалився наді мною і застрахував моє життя. Тато нічого не відповідає, сідає на стілець, його проймає дрож, і він поринає в задуму. Побачивши те, я кажу: "Ведіть мене до мого чоловіка, я його прийму".

Вікторія замовкає. Вона тремтить. Юганнес бере її руки і гріє їх.

— Дякую, — каже вона. — Юганнесе, тримайте, будь ласка, мої руки міцніше! Прошу, тримайте! Господи, який ви милий! Я так вам вдячна! Але ви повинні вибачити мені за те, що я сказала на пристані.

— Та то давно забуто. Хочете, я принесу вам шалю?

— Ні, дякую. Одначе я розумію, чому я тремчу, моя голова горить, як жар. Юганнесе, мені треба попросити у вас вибачення за багато що…

— Ні, ні, не робіть цього. Ну от, тепер вгамуйтеся. Сидіть спокійно.

— Ви говорили для мене, виголошували мені слово. Я була сама не своя відтоді, як ви підвелися, і до тої миті, як ви знов сіли; але я чула тільки ваш голос. Він був немов орган, і я впадала у відчай через те, що він мене зачаровував. Тато спитав, чого я скрикнула й урвала вас; він дуже мене картав. Але мама нічого не питала, вона все зрозуміла. Я відкрилась мамі, я їй уже давно все розказала, а два роки тому, як приїхала в місто, знов повернулась до тієї самої розмови. То було тоді, як я вас зустріла.

— Не будемо про те говорити.

— Гаразд, але вибачте мені, чуєте, зжальтеся наді мною! Що врешті-решт я мала робити? Тепер тато снує будинком, никає від вікна до вікна по конторі, для нього то таке жахіття. Завтра неділя; він розпустив усю челядь; це єдине, що він сьогодні вирішив. Він посірів лицем і мовчить, ніби води в рот набрав, — ото так на нього вплинула смерть зятя. Я сказала мамі, що хочу піти до вас. "Нам обом — і тобі, й мені — завтра треба їхати з родиною камергерів до міста", — відповіла вона. "Я іду до Юганнеса", — казала я далі. "Тато не дістане грошей на всіх трьох, він лишиться тут", — відповіла вона, весь час намагаючись перевести мову на інше. Тоді я рушила до дверей. Мама подивилась на мене. "Зараз я іду до нього", — мовила я востаннє. Мама підійшла за мною до дверей, поцілувала мене й відповіла: "Що ж, Бог тобі на поміч!"

Юганнес випустив її руки й сказав:

— Ну от, вони вже теплі.

— Щиро дякую, так, тепер мені вже дуже тепло… Вона сказала: "Бог тобі на поміч". Я все розповіла мамі, вона весь час усе знала. "Дитя моє любе, кого ж ти кохаєш?" — спитала вона. "А ви ще й питаєте?" — відповідаю я. "Я кохаю Юганнеса, лише його я кохала все життя, кохала, кохала…"

Він поворухнувся.

— Уже пізно. Ви думаєте, що за вас удома не переживають?

— Ні, — відповіла вона. — Ви знаєте, що я вас кохаю, Юганнесе, мабуть, ви це зрозуміли? Я так тужила за вами всі ці роки, що ніхто в світі не збагне тієї туги. Я блукала цією дорогою і думала: ану ж і я зверну з дороги вбік, в глиб лісу, бо він теж туди звертав. А тепер звертаю я. Того дня, як я почула, що ви приїхали, я вдягнула світлу, світло-жовту сукню, я була хвора від хвилювання й туги і одно никала по хаті. "Ти сьогодні аж сяєш!" — сказала мама. Я ходила і весь час сама собі говорила: "Ось він і повернувся додому! Він чудовий, і він приїхав, вже самого цього досить!" На другий день мені вже терпець увірвався, і я, знов одягнувши світлу сукню, пішла в каменярню, щоб зустріти вас. Чи пам'ятаєте ви те? Я вас там і зустріла, проте я не шукала квітів, як вам сказала, і зовсім не по квіти я туди прийшла. Ви більше не раділи, побачивши мене; та все-таки я дякую вам за те, що я вас побачила. То було майже три роки тому. Як я прийшла, у вас у руках була галузка, ви сиділи й поляскували нею; а коли ви пішли, я підняла ту галузку, сховала її і принесла додому…

— Ні, Вікторіє, — сказав він тремтячим голосом, — віднині ви більше не повинні говорити мені такого.

— Ні, — боязко мовила вона, схопивши його за руку. — Ні, не повинна. Либонь, вам цього не хочеться. — Вона нервово поплескала його по руці. — О, я навіть не чекала, що вам захочеться. А до того ж я завдала вам стільки болю. Скажіть, невже з часом ви не зможете мені пробачити?

— Та я вам усе пробачив. Річ не в тім.

— А в чім же тоді?

Запала мовчанка.

— Я заручений, — відповів він.

X

Наступного дня, в неділю, господар Замку власною персоною завітав до мірошника й попросив його прийти до них пополудні, щоб відвезти тіло лейтенанта Отто на пароплав. Мірошник анічогісінько не второпав і вибалушив на нього очі; тоді господар Замку в двох словах пояснив, що вся його челядь вихідна, люди подалися до церкви, тож удома ні душі.

Очевидно, господар Замку провів безсонну ніч, бо скидався на мерця, крім того він був неголений. Одначе своїм звичаєм помахував тростиною і тримався рівно.

Мірошник вбрався у свою найкращу куртку і рушив у дорогу. Коли він під'їхав до Замку, то господар сам зголосився допомогти йому перенести тіло на підводу. Вони впорались тихо, майже цілком таємно, нікого ніде не було й ніхто їх не бачив.

Мірошник поїхав до пристані. Слідом за ним прибули камергер із дружиною, а також господиня замку та Вікторія. Всі вони йшли пішки. Видно було, як на ґанку стояв господар Замку й безперестанку кланявся; вітер куйовдив його сивого чуба.

Коли тіло занесли на борт, туди піднялися й провожаті. Тримаючись за поручні, господиня Замку крикнула мірошникові, щоб він переказав вітання господареві, а Вікторія й собі попросила про ту саму послугу.

Пароплав відчалив. Мірошник довго стояв і дивився йому вслід. Дув сильний вітер, затока бушувала; лише через чверть години пароплав зник з очей. Мірошник поїхав собі додому.

Він поставив коней у стайню, поклав їм фуражу й подався переказувати господареві Замку вітання. Одначе виявилось, що двері до

кухні були замкнені. Він обійшов навкруг будинку й хотів зайти від дороги; головний вхід теж був замкнений. "Мабуть, господар по обіді спить", — подумав мірошник. Та як людина обов'язкова, він волів виконати те, за що взявся, й пішов до челядні, аби переказати вітання хоч через кого-небудь. У челядні нікого не було. Він знов походив обійстям, шукаючи по всіх закутнях, заглянув навіть до дівочої. І там було порожньо. Ціла садиба наче вимерла.

І тільки він хотів було виходити надвір, як помітив у підвалі Замку відблиск світла. Він зупинився. Через ґратчасте віконце виразно видніла постать чоловіка, що спустився туди зі свічкою в одній руці та зі стільцем, обтягнутим червоним шовком, у другій. Мірошник упізнав у ньому господаря Замку. Він був поголений і вбраний у сурдут, мов на свято. "Може, постукати у віконце й переказати йому вітання від дружини", — подумав мірошник, але не рушив з місця.

Господар Замку розглянувся навсібіч, посвітив навкруг і знов розглянувся. Він приволік лантуха, напханого, може, сіном, а може, соломою, і поклав його біля вхідних дверей. Потім облив той лантух якоюсь рідиною з кухля. Тоді наставив під двері ящиків, приніс соломи та якусь допотопну підставку для квітів, і все те знов облив чимось із кухля; мірошник помітив, що весь той час господар пильнувався, аби не забруднити собі рук чи одягу. Затим він примостив на лантух недогарок свічки і обмостив його соломою. А тоді господар Замку сів собі на стілець.

Мірошник дедалі дужче витріщався на ті приготування, його очі немов прикипіли до підвального віконця, у душу закрадались тяжкі передчуття. Господар Замку непорушно сидів на стільці й дивився на свічку, яка помалу догоряла; його руки були схрещені. Мірошник бачив, як він струснув пальцем з рукава свого чорного сурдута порошинку й знов схрестив руки.

Нажаханий старий мірошник скрикнув.

Господар Замку повертає голову й дивиться у віконце. Нараз він схоплюється з місця, підскакує до самого віконця, зупиняється там і вилуплює очі. У тому погляді повно невимовної муки. Його рота спотворює страховидна гримаса, і він у безмовній погрозі простягає до віконця стиснені в кулаки руки; врешті-решт він починає погрожувати лише однією рукою, задкуючи в глиб підвалу. Тоді натикається на стілець, свічка перевертається. 1 враз спалахує несамовите полум'я.

Мірошник з криком вибігає надвір. Якусь мить він, цілком утративши від жаху здоровий глузд, метається обійстям, не в змозі нічого придумати. Він підбігає до підвального віконця, вибиває шибку і репетує на все горло; тоді нагинається донизу, хапається за ґрати і трясе ними так, що розхитує і зриває геть.

Аж тут він чує з підвалу голос — не голос, а стогін, схожий на стогін мерця з-під землі; почувши його двічі, він відсахується од вікна, мчить обійстям і спускається на дорогу, що веде додому. Він навіть боїться оглянутись.

Коли ж за якийсь час він повернувся туди з Юганнесом, цілий Замок — давня велична дерев'яна будівля — був охоплений полум'ям до самого неба. З пристані прибігло ще кількоро людей, але й вони вже нічого не могли вдіяти. Все згоріло дотла.

Проте мірошник мовчав, як могила.

XI

Якщо комусь цікаво, що таке кохання, то нехай знає — це всього-на-всього вітер, що, пошумівши в трояндах, вщухає. Але часто воно, як той невигубний карб, з яким проживаєш усе життя до самої смерті. Бог створив безліч різновидів кохання і пильнував, чи воно є, чи зникає.

Йдуть дорогою дві матері й гомонять. Одна вбрана в світло-блакитну сукню, бо її коханий вернувся додому з мандрів. Друга — вся в жалобі. Вона мала трьох дочок, двох чорнявих, а третю біляву, і білява померла. Те сталося десять років тому, аж десять років тому, а мати ще й досі носить по ній жалобу.

— Що за чудова днина! — вигукує мати в світло-блакитній сукні і сплескує в долоні. — Мене захмеляє тепло, мене п'янить кохання, в мені по вінця щастя. Я ладна роздягнутись догола просто на дорозі, простягнути руки до сонця і цілувати його.

Та мати, що в жалобі, мовчить, — не усміхається і не відповідає.

— Ти все ще журишся за своєю дівчинкою? — душевно питає та, що в блакитному. — Хіба від її смерті не минуло десяти років?

Жінка в жалобі відповідає:

— Минуло. Зараз їй би було п'ятнадцять.

Тоді та, що в блакитному, намагається її втішити й каже:

— Але ж у тебе є інші дочки, ти маєш іще двох.

Жінка в жалобі ридає:

— Так, але жодна з них не білява. Небіжчиця була світла, як день.

1 обидві матері прощаються і йдуть кожна своєю дорогою, кожна зі своїм коханням…

Одначе в кожної з тих двох чорнявих доньок теж своє кохання, і кохали вони одного й того ж чоловіка.

Якось він прийшов до старшої і каже:

— Хочу попросити у вас доброї поради, бо я кохаю вашу сестру. Вчора я її зрадив, вона заскочила мене зненацька, коли я цілував у передпокої вашу покоївку; вона злегка зойкнула, схлипнула і пройшла мимо. Що мені тепер робити? Я кохаю вашу сестру, поговоріть з нею, ради Бога, й допоможіть мені!

Старша сестра зблідла й схопилася за серце; правда, вона усміхнулась, ніби благословила його, й відповіла:

— Я допоможу вам.

Наступного дня він пішов до молодшої, упав перед нею навколішки й освідчився в коханні.

Вона обвела його зверхнім поглядом і відповіла:

— На жаль, у мене не водиться більше десяти крон, якщо вам це на думці. Але підіть до моєї сестри, вона має більше.

І вона з погордою покинула його на самоті.

А зайшовши до своєї кімнати, вона впала долілиць, заламуючи від кохання руки.

Стоїть зима, на вулиці холод, туман, пороша й вітер. Юганнес знов у місті, в колишньому своєму помешканні, де чути, як у дерев'яну стіну шкребуться тополі, і де він не раз вітав зі свого вікна світанок нового дня. Сонця тепер немає.

Його весь час поглинала робота, ті великі аркуші паперу, які він списував і яких ставало дедалі більше в міру того, як він переживав зиму.

Там відбилася низка пригод зі світу його фантазії, породженої у безмежну, яснозору ніч.

Одначе дні випадали неоднакові, гарні чергувалися з поганими, а іноді, коли він поринав у роботу з головою, його ні сіло ні впало зачіпала за живе якась думка, слово, чиїсь очі з минулого, вмить опановуючи його настроєм. Тоді він підводився і снував по кімнаті від стіни до стіни; таке з ним траплялося часто, він аж вичовгав на підлозі білий слід, який щодня ставав усе біліший та біліший…

"Зараз, коли я не здатен працювати, не здатен думати, не здатен очуматися від спогадів, мені треба сісти й записати свої переживання однієї ночі. Любий читачу, сьогодні в мене страшенно нездалий день. Надворі мете сніг, вулицею майже ніхто не їздить, все таке сумне, і моя душа схожа на жахливу пустку. Я прогулявся вулицею, а тоді кілька годин никав по кімнаті, намагаючись трішки себе опанувати. Та ось минув полудень, а мені не попустило. Я мав би зігрітися, а не бути холодним і блідим, як згаслий день. Любий читачу, оце в такому стані я спробую описати одну ясну, зворушливу ніч. Оскільки робота змусить мене вгамуватися, то, може, через кілька годин до мене знов повернеться радість…"

Аж тут хтось стукає у двері, й до кімнати заходить Камілла Сейєр — його молодюсінька наречена, з якою він таємно заручився. Він відкладає перо й підводиться. Обоє, усміхаючись, вітаються.

— Ти не питаєш мене про бал, — одразу ж каже вона й падає в крісло. — Я перетанцювала геть усі танці. То тривало до третьої ночі. Я танцювала з Річмондом.

— Який я тобі, Камілло, вдячний, що ти прийшла. Мені дуже сумно, а ти така радісна; це мене розважить, стривай, а в чому ти була на балу?

— В червоному, в чому ж іще. Господи, я не пам'ятаю, та, здається, я базікала за десятьох і багато сміялась. Там було страшенно цікаво. Атож, я була в червоній сукні без рукавів, без жодного натяку на рукава. Річмонд виконує дипломатичну місію в Лондоні.

— Ти ба.

— Його батьки англійці, але він народився тут. Що це в тебе з очима? Які вони червоні! Ти плакав?

— Ні, — відповідає він і сміється, — то я утуплював їх у свої пригоди, де хтозна-скільки сонця. Камілло, якщо ти й справді прагнеш бути чемною дівчинкою, то не шматуй того паперу на клапті, що ти щойно пошматувала.

— О Боже, я забулася, де сиджу. Вибач, Юганнесе!

— Нічого, то лише деякі нотатки. Та слухай сюди: а в твоїх косах, напевно, була троянда?

— Звичайно. Червона троянда, аж чорна. Знаєш що, Юганнесе? Ми могли б майнути у весільну подорож до Лондона. Там зовсім не так погано, як балакають, то просто вигадки, ніби там суцільний туман.

— Хто тобі таке сказав?

— Річмонд. Він це сказав сьогодні вночі, а він же знає, що каже. А ти знайомий з Річмондом?

— Ні, не знайомий. Колись він виголосив слово на мою честь, у нього на сорочці були діамантові ґудзики. Це все, що я в ньому пам'ятаю.

— Він дуже вродливий. О, коли він підійшов до мене, то вклонився й мовив: "Панно, чи ви мене впізнаєте?..." Уявляєш, я дала йому троянду.

— Дала троянду? Що за троянду?

— Ту, що була в моїх косах. Я її йому віддала.

— Виходить, ти по вуха закохалася в Річмонда.

Вона шаріється і шпарко відповідає:

— Аніскілечки, зовсім ні. Буває, що хтось комусь подобається, про когось можна мати гарну думку, але то не... Фу, Юганнесе, ти збожеволів! Я ніколи більше не назву його імені.

— Бог з тобою, Камілло, у мене й гадки не було... не сприймай того так усерйоз... Навпаки, я хотів би йому подякувати за те, що він тебе розважав.

— Атож, те неодмінно треба зробити — не бійся дякувати! Я зі свого боку більше ніколи не заговорю до нього й словом.

Запала мовчанка.

— Ну й гаразд, — каже він. — Ти вже хочеш іти?

— Так, я не можу довше сидіти. А ти впорався з роботою? Мама про те питала. Уяви собі, я не бачила Вікторії багато тижнів, а це її зустріла.

— Зараз?

— Ага, як ішла сюди. Вона усміхнулась. О, якби ти знав, як вона змарніла! Слухай, ти скоро до нас прийдеш?

— Авжеж, скоро, — відповідає він і схоплюється на ноги. Його лице пашіє. — Може, найближчими днями. Спершу мені треба дещо написати, я саме його обмірковую, закінчення своїх пригод. Атож, я напишу їх, напишу! Уяви собі, що згори земля скидається на красиву чудернацьку мантію папи. Всюди в її складках люди, вони походжають парами, вечоріє, западає тиша, настає пора кохання. То зватиметься "Кревність". Сподіваюсь, вийде щось величне; я так часто уявляю собі те видовище, і мені щоразу здається, ніби моє серце розривається, і я здатен обійняти всю землю. Там мешкають і люди, і звірі, й птахи, і в усіх їх, Камілло, своя пора кохання. Накочується хвиля самозабуття, погляди стають палкіші, груди тремтять. Тоді від землі здіймається ніжний рожевий відсвіт; то займається соромливий рум'янець оголених сердець, від якого ніч забарвлюється в ясно-червоний колір. А ген удалині, на задньому плані, лежать могутні сонні гори; вони нічого не бачили й нічого не чули. І вранці Владика Небесний понад усім тим повісить тепле сонце. То буде зватися "Кревність".

— Он як.

— Еге ж. Ото я тоді до вас і прийду, як доберусь до кінця. Дуже тобі дякую, Камілло, що ти до мене навідалась. І не поминай лихом те, що я тобі казав. Нічого поганого в мене й на думці не було.

— А в мене вже все вивітрилося з голови. Відтепер я нізащо в світі більше не назву його імені. Цього ніколи не буде.

Наступного ранку Камілла знов приходить. Вона бліда й на диво дуже неспокійна.

— Що з тобою? — питає він.

— Зі мною? Нічого, — випалює вона. — Я тебе кохаю. А й правда, ти не повинен думати, ніби зі мною щось відбувається і ніби я тебе не кохаю. Ні, ось послухай, що я придумала: ми не поїдемо в Лондон. Що нам там

робити? Він, мабуть, не тямив, що казав, той чоловік, там більше туманів, ніж він гадає. Ти дивишся на мене, чого ти так дивишся на мене? Я ж не назвала його імені. Таке брехло, набалакав мені цілу торбу гречаної вовни. Ми не поїдемо в Лондон.

Він зводить на неї очі, придивляється уважніше.

— Ні, ми не поїдемо в Лондон, — задумливо каже він.

— Правда ж? Отже, не поїдемо. Ти добрався до кінця своєї "Кревності"? Господи, я просто згоряю від цікавості. Закінчуй швидше та приходь до нас. Пора кохання, хіба не так? І чарівна, в складки, мантія папи, і ясно-червона ніч, Боже, це те, про що ти розповідав, якщо мені не зраджує пам'ять. Останнім часом, я не часто до тебе забігала; та надалі я приходитиму щодня й питатиму, чи ти вже закінчив.

— Ось-ось закінчу, — каже він, все ще не відводячи від неї свого погляду.

— Сьогодні я перенесла твої книжки до своєї кімнати і хочу їх перечитати; то мене аніскілечки не стомить, лише втішить. Слухай, Юганнесе, ти міг би зробити неабияку ласку й провести мене додому, бо хтозна, чи я дійду туди спокійно. Я того не знаю. Може, хтось очікує мене на вулиці, може, ходить там і жде. Я того майже певна… — Раптом вона заходжується плачем і лепече: — Я назвала його брехуном, просто так, знехотя. Мені боляче, що я таке вчинила. Він не дурив мене, навпаки, він увесь час був… У четвер до нас прийде дехто зі знайомих, але він не має приходити, зате ти повинен, чуєш? Обіцяєш мені? Та все-таки я не хотіла б говорити про нього нічого поганого. Я не знаю, що ти про мене думаєш…

Він відповів:

— Я починаю тебе розуміти.

Вона, тремтяча й розгублена, кидається йому на шию і ховає лице в нього на грудях.

— Атож, але я і тебе кохаю! — скрикує вона. — Ти не повинен сумніватися. Я кохаю не лише його, виходить, не така це вже й велика біда. Коли торік ти мене спитав про мої почуття, я неймовірно зраділа; а тепер з'явився він. Я нічого не розумію. Правда ж, Юганнесе, з мого боку це страх як жахливо? Я кохаю його, мабуть, трішки більше, ніж тебе; я нічим не можу цьому зарадити, воно сильніше за мене. О Боже, скільки безсонних ночей я провела відтоді, як його зустріла, і я кохаю його дедалі дужче. Що мені робити? Ти набагато старший, ти мусиш мені допомогти. Зараз він провів мене сюди, тепер стоїть надворі й чекає, щоб знов провести мене додому, либонь, він там мерзне. Юганнесе, ти мене зневажаєш? Я не цілувалася з ним, ні, не цілувалась, можеш мені повірити; я лише віддала йому свою троянду. Юганнесе, чому ти нічого не відповідаєш? Ти повинен сказати, що мені робити, бо далі я так не витримаю.

Юганнес сидів, як онімілий, і слухав її. Тоді сказав:

— Мені нічого на це відповісти.

— Дякую, любий, дякую, Юганнесе, який ти великодушний, що не гніваєшся на мене, — сказала вона й втерла сльози. — Але не думай, що я тебе вже не кохаю. Боже мій, я приходитиму до тебе куди частіше, ніж досі, й робитиму все що захочеш. Але річ усього-на-всього в тім, що його я кохаю дужче. То вийшло мимоволі. Не з моєї вини.

Він мовчки підвівся, надів капелюха й мовив:

— Ходімо?

Вони спустились східцями надвір.

Там стояв Річмонд. То був чорнявий, кароокий молодик, що весь світився молодістю й енергією. Від морозу його щоки почервоніли, як жар.

— Вам холодно? — питає Камілла, підбігаючи до нього.

Її голос тремтів од хвилювання. Нараз вона швиденько повернулася до Юганнеса, взяла його попідруч і сказала:

— Вибач, мені треба було й тебе спитати, чи тобі не холодно. Ти не вдягнув пальта, може, я сходжу по нього? Ні? Ну тоді хоч зашпили на піджаку ґудзики.

Він зашпилив.

Юганнес подав Річмондові руку. Йому зробилося навдивовижу байдужки, мовби те, що зараз діялось, його ніяк не стосувалося. Через силу усміхнувшись, він пробурмотів:

— Радий знов вас бачити.

Було видно, що Річмонд не відчував вини і не вдавав із себе бозна-кого. Він упізнав Юганнеса, і коли з ним вітався, на обличчі в нього промайнула радість. Низько опустивши капелюха, Річмонд сказав:

— Недавно я бачив у вітрині лондонської книгарні одну з ваших книг. Переклад повісті. Так приємно було її там надибати, то сприйнялося як вітання з батьківщини.

Камілла йшла посередині, по черзі поглядаючи на обох. Урешті-решт вона сказала:

— Отже, Юганнесе, ти прийдеш у четвер. О, вибач, що я думаю лише про себе, — додала вона й засміялась. Одначе тої ж миті й пошкодувала про необачність та, повернувшись до Річмонда, запросила і його. — Зійдуться самі знайомі, ми запросили й Вікторію з матір'ю та ще кількох людей.

Раптом Юганнес зупинився і сказав:

— Власне, мені краще повернутись додому.

— До побачення в четвер, — відповіла Камілла. Річмонд схопив його за руку й щиро її потиснув.

І, лишившись самі, щасливі молодята подалися своєю дорогою.

XII

Мати в блакитному перебувала в неймовірній напрузі: з саду ось-ось їй подадуть умовний знак, а пройти сюди ніхто не пройде і не прослизне, поки її чоловік не піде з дому. Ох уже ж цей чоловік, цей сорокарічний лисий чоловік! Яка це морока вскочила йому в голову, що він так зблід сьогодні ввечері й, непорушний і невблаганний, усівся в крісло і вп'явся очима в свою газету?

Вона не мала ні хвильки спокою; зараз уже одинадцята. Дітей давно вкладено спати, а чоловік не йшов. А що як зараз їй подадуть умовний знак, крихітним заповітним ключиком відчинять двері — і двоє чоловіків постануть одне перед одним лице в лице і око в око! Вона не зважувалась довести тієї думки до кінця.

Відступивши в найтемніший куток кімнати, вона заломила руки і врешті-решт сказала навпростець:

— Вже одинадцята. Якщо ти збираєшся до клубу, то тобі пора.

Він ураз підвівся, ще блідіший, ніж досі, вийшов із кімнати й пішов з дому.

За садом він зупинився й прислухався до свисту — ледь чутного умовного знаку. На жорстві почулися кроки, у замок вхідних дверей хтось засовує ключа й повертає ним; а трохи перегодом за шторами в кімнаті з'являються дві тіні.

Він і раніше чув умовний знак, кроки і бачив дві тіні за шторами, йому все було відомо.

Він прошкує до клубу. Там відчинено, з вікон ллється світло, але він не заходить всередину. Півгодини він блукає вулицями і навпроти свого саду, вони здаються йому вічністю. "Ану ж почекаю ще з чверть години!" — думає він і блукає втричі довше. Потім заходить у сад, береться східцями нагору й дзвонить у власні двері.

Виходить покоївка, відчиняє двері, висовує голову надвір і каже:

— Пані вже давно…

Тут вона затинається, впізнавши, хто перед нею.

— Гаразд, не хвилюйтесь, — відповідає він. — Скажіть пані, що повернувся додому її чоловік.

1 покоївка йде. Вона стукає до пані в замкнені двері й переказує те, що їй велено:

— Я маю переказати вам, що пан господар повернувся додому.

Пані питає з-за дверей:

— Що таке? Пан господар вернувся? Хто тобі таке сказав?

— Він сам. Він стоїть надворі.

Аж тут із кімнати пані долинає безпорадне зітхання, а потім жагучий шепіт, двері відчиняються і знов зачиняються. Тоді все стихає.

І господар заходить до кімнати. Пані зустрічає його, а серце в неї кипить, мов на ножі.

— Клуб зачинений, — одразу ж випалює він, проймаючись до неї співчуттям та жалем. — Я дав тобі знати, щоб ти не злякалася.

Пані, втішена, з облегшеним серцем, врятована, плюхається в крісло. На неї налягає таке блаженство, що вона в пориві надмірної добродушності питає в чоловіка про здоров'я:

— Ти дуже блідий. Що з тобою, любий?

— Зі мною все гаразд, — відповідає він.

— А тобі нічого не сталося? У тебе якийсь такий пригнічений вигляд.

Чоловік відповідає:

— Ні, я усміхаюсь. І віднині так і усміхатимусь. Я хочу, щоб ця гримаса завжди була у мене на виду.

Вона прислухається до тих стислих, сухих слів і не розуміє їх, аніскілечки не розуміє. Куди він хилить?

Та раптом він щосили хапає її дужими руками, мов у залізні лабети, й шепоче просто в лице:

— Як ти гадаєш, а що якби ми наставили йому роги… тому, хто пішов… що якби ми наставили йому роги?

Вона скрикує і кличе покоївку. Він випускає її з обіймів, тихо, сухо сміється і водночас роззявляє рота, як пащеку, ще й ляськає себе по стегнах.

Уранці добродушність пані знов бере гору, і вона каже чоловікові:

— Учора ввечері в тебе був якийсь химерний приступ; видно, тепер він минувся, але ти й досі блідий.

— Атож, — відповідає він, — у моєму віці жодне захоплення вже не до снаги. Цього більш ніколи не буде.

Розповівши про всі різновиди кохання, чернець Вендт згадує ще одну бувальщину:

— Є ще один — особливий, надзвичайно зворушливий різновид кохання!

Молоде подружжя якраз повернулось додому після завершення своєї довгої весільної подорожі й дало волю відпочинкові.

Над їхнім дахом спалахували падучі зірки. Влітку молодята прогулювались, не відходячи одне від одного ні на крок. Вони рвали жовті, червоні й сині квіти й дарували їх одне одному; вони милувались травою, яку гойдав вітер, і заслухалися співом лісових пташок, і кожне слово, що вони промовляли, було виявом кохання. Взимку вони катались на санях, які були запряжені кіньми з бубонцями, а небо над ними ясніло блакиттю, і ген у високості на безмежних просторах дзвеніли зірки.

Так проминуло багато-пребагато років. У того подружжя знайшлося трійко діток, а їхні серця кохали одне одного так, як і першого дня, коли вони вперше поцілувались.

Та ось чоловіка — здорового, як дуб, чоловіка — спіткала недуга і так надовго прикувала його до ліжка, що терпіння дружини зазнало жорстоких випробувань. Того дня, коли він одужав і став на ноги, він сам себе не впізнав, побачивши своє спотворене недугою обличчя і лису, мов коліно, голову.

Страждання займали всі його думки. Якось уранці він спитав дружину:

— Мабуть, тепер ти мене більше не кохаєш?

Проте дружина, почервонівши від збентеження, обняла його й поцілувала так палко, як цілувала навесні в пору їхньої молодості.

— О, я кохаю, вірно тебе кохаю, — відповіла вона. — Я ніколи не забуду, як ти вибрав мене, а не когось іншого, і подарував мені стільки щастя.

І вона вийшла до своєї кімнати, обчикрижила наголо свої золотисті коси, щоб стати схожою на коханого чоловіка.

І знов минуло багато-пребагато років, подружжя постаріло, їхні діти повиростали. А вони, як і раніше, ділили своє щастя надвоє: влітку все ще блукали луками і милувалися хвилястою травою, а взимку закутувалися в шуби й каталися під зоряним небом на санях. І їхні серця лишалися гарячими й радісними, ніби були напоєні чудодійним трунком.

Та ось пані розбив параліч. Стара жінка не могла ходити, її треба було возити візочком на колесах, і чоловік сам її возив. Але через ту біду

жінка так сильно страждала, що її обличчя вкрилося глибокими зморшками болю.

Якось вона сказала:

— Краще б мені зараз померти. Я спаралізована й бридка, а ти такий гарний, мов намальований, тож не захочеш більше мене цілувати й кохати, як раніше.

Та чоловік обіймає її і, зашарівшись від хвилювання, відповідає:

— О, я кохаю тебе, голубонько, понад усе життя, я кохаю тебе так, як і того першого дня, першої миті, коли ти подарувала мені троянду. Пригадуєш? Ти простягнула мені троянду і глянула на мене своїми чудовими очима; троянда пахла, як і ти, а ти червоніла, як вона, і хмелила все моє єство.

Та зараз я кохаю тебе ще дужче, зараз ти ще прекрасніша, ніж замолоду, і моє серце дякує і благословить тебе за кожен день, що ти була моєю.

Чоловік іде у свою кімнату і, щоб спотворити себе, обливає лице кислотою, а тоді каже дружині:

— Дивись, я ненароком перевернув кислоту і геть попік собі щоки. Ти, мабуть, більше не кохаєш мене?

— О мій суджений, мій коханий! — забубоніла стара жінка, цілуючи його руки. — Ти вродливіший за всіх чоловіків у світі, твій голос ще й донині зігріває мені душу, і я кохатиму тебе довіку.

XIII

Юганнес зустрічає на вулиці Каміллу, — вона в товаристві матері, батька та юного Ричмонда; бричка зупиняється, і вони заводять з ним приязну балачку.

Камілла хапає його за руку й каже:

— Ти не прийшов до нас. А свято вдалося на славу, можеш мені повірити; ми до останнього тебе чекали, а ти не прийшов.

— Мені перебили, — відповів він.

— Вибач, що з тих пір я в тебе не була, — вела вона далі. — Днями зайду, напевне, коли Річмонд поїде. Яке гарне в нас вийшло свято! Вікторія занедужала, її відвезли додому, ти чув? Незабаром я до неї навідаюсь. Їй, звісно, вже набагато краще, може, вона вже й зовсім здорова. Я подарувала Річмондові медальйон — майже такий, як і тобі. Слухай, Юганнесе, пообіцяй мені наглядати за своєю грубою; коли ти пишеш, то забуваєш про все, і в тебе стає так зимно, як у могилі. Тоді тобі треба викликати дзвінком покоївку.

— Атож, я викликатиму покоївку, — відповів він.

Пані Сейєр і собі вточила слово — спитала його про роботу, чи завершив він уже розділ "Кревності"? Вона з нетерпінням чекала продовження.

Відповівши, як належить, на всі запитання, Юганнес вклонився і постояв, поки бричка від'їхала. Як мало його обходили та бричка, ті люди, та балаканина! Його опанувало відчуття порожнечі й холоду і супроводжувало аж додому. Біля його дверей ходив сюди-туди чоловік; то був давній знайомий, колишній домашній учитель із Замку.

Юганнес віддав йому поклін.

Учитель був зодягнений у ретельно вичищене довге, тепле пальто й мав хоробрий, рішучий вигляд.

— Перед вами ваш товариш і колега, — мовив він. — Дайте мені вашу руку, молодий чоловіче. Звідтоді, як ми з вами бачились востаннє, Бог неймовірним чином спрямував мене на певний шлях, — я одружився, маю дім, садочок, дружину. На світі ще трапляються дива. Ви помічаєте в мені ознаки колишнього?

Юганнес дивиться на нього з подивом.

— Отже, все вирішено. Розумієте, я навчав її сина. В неї є син, дитина від першого шлюбу. Звісно, вона вже була замужем і овдовіла. Еге ж, я одружився із вдовицею. Ви можете заперечити, що я, мовляв, тоді свого не відспівав; але ж я одружився із вдовицею. Дитину вона вже мала. Отож ходжу я там, придивляюсь до саду, до вдови і ще довго перебуваю в напрузі й усе розмірковую. Нараз я зв'язую докупи свої думки й кажу сам собі: либонь, ти свого не відспівав і так далі; та все-таки я ходжу, домагаючись її, бо так мені, очевидно, було написано на роду. Бачте, як воно вийшло.

— Вітаю! — мовив Юганнес.

— Цитьте! Ні слова більше! Я знаю, що ви хочете сказати. Вас цікавить та, перша, правда ж, вам цікаво, чи забув я своє перше вічне кохання? Саме це вас цікавить. Тоді зі свого боку і я наважуся спитати вас, вельмишановний, що сталося з моїм першим, єдиним і вічним коханням? Хіба вона не вийшла заміж за капітана артилерії? Втім, я завдам вам ще одне запитаннячко: чи бачили ви коли-небудь, хоч коли-небудь, щоб хтось із чоловіків одружився з тією, якої жадав? Я не бачив. Он якась легенда оповідає, як Господь Бог зглянувся на благання одного чоловіка і послав йому в дружини першу, єдину кохану. Однак те не принесло йому щастя. "Чому?" — знов спитаєте ви, так от я вам відповім: та з тієї простої причини, що кохання помирає відразу ж по одруженні —

відразу ж, чуєте, ха-ха-ха, вмить. І так буває завжди. То ж то й воно — не можна одружуватися з жінкою, якої жадаєш; а якщо, бува, хтось один-єдиний раз і звабиться тією триклятою оманою, то відразу ж по одруженні його кохання помре. Воно завше видається не таким, як є. І тоді чоловік змушений шукати якогось іншого, нового кохання, поміркованішого, такого, що не помирає від життєвих змін. Ну й мудро, скажу вам, облаштована природа, коли людина так прекрасно все витримує. Гляньте лишень на мене.

Юганнес сказав:

— Бачу, вам добре ведеться.

— Просто чудово! Слухайте, переймайтеся і дивіться. Хіба моя персона не купається в морі постійних турбот? Я вбраний, взутий, маю дім і хатній затишок, дружину, дитину, цебто нащадка. Що мені ще хотілось би сказати, то це про свою поезію, я зараз до цього дійду. О мій юний колего, я старший за вас і, можливо, трохи обдарованіший. Мої вірші лежать у шухляді. Вони побачать світ після моєї кончини. "Невже ви матимете із того якусь втіху?" — заперечите ви. Тут ви знов дасте маху, а тим часом ними насолоджується моя родина. Ввечері, коли запалюється лампа, я відчиняю шухляду, виймаю свої вірші й читаю їх уголос дружині та нащадкові. Одній сорок років, другому дванадцять, обоє від них у захваті. Якщо ви колись завітаєте до нас, то ми разом повечеряємо й вип'ємо тодді. Сприймайте це як запрошення. Нехай Господь Бог береже вас од всілякої напасті.

Він простягнув Юганнесові руку. І раптом спитав:

— Ви чули про Вікторію?

— Про Вікторію? Ні. Стривайте, щойно оце чув, зовсім недавно…

— Ви помітили, що вона змарніла? А які в неї під очима темні кола?

— Я бачив її ще навесні, тоді, як був удома. Хіба вона досі нездужає?

Учитель, тупнувши ногою, відповів із кумедною твердістю:

— Атож.

— Я щойно чув… Ні, я жодного разу не стрічав її недужу, ми з нею не бачились. Вона дуже хвора?

— Дуже. Можливо, вже й померла, розумієте?

Юганнес подивився на вчителя, потім на свої двері й розгубився, як йому бути — заходити в дім чи стояти; тоді знов обвів поглядом учителя, його довге пальто, капелюха та й усміхнувся — спантеличено й гірко, як жебрак.

Старий учитель грізно вів далі:

— Ще один приклад, — ану, що ви на це скажете? Дівчина не вийшла заміж за того, кого жадала, кого кохала чи не з самого малечку, за юного красеня лейтенанта. Одного вечора він поїхав на полювання, хтось вистрілив йому просто в лоба й розтрощив голову надвоє. От він і помер, як жертва тієї мізерної омани, яку Господь Бог наслав на нього. Вікторія, його наречена, починає марніти, якась гадина пожирає її тіло, немилосердно точить душу, — її товариші все те помічали. Аж ось кілька днів тому вона пішла на вечірку до Сейєрів; до речі, вона казала мені, що й ви мали там бути, але не прийшли. Словом, на тій вечірці вона надміру багато рухалась, на неї нахлинули спомини про нареченого і, попри все, розвеселили її; вона танцює, танцює цілий вечір, танцює, як божевільна. А тоді вона падає, підлога під нею червоніє; її піднімають, виносять, відвозять додому. Вона більше не підвелася з ліжка.

Вчитель підійшов до Юганнеса впритул і жорстко мовив:

— Вікторія померла.

Юганнес, геть як сліпий, почав водити перед собою руками.

— Померла? Коли вона померла? Невже Вікторія померла?

— Померла, — відповідає вчитель. — Вона померла сьогодні вранці, нещодавно, перед полуднем. — Засунувши руку в кишеню, він вийняв ізвідти грубого конверта. — А цього листа вона доручила мені передати вам. Ось він. "Після моєї смерті", — просила вона. Вікторія померла. Я передаю вам листа. Моя місія закінчена.

І не поклонившись, не мовивши більше ні слова, вчитель розвернувся і повільно посунув вулицею вниз, а там і щез.

Юганнес лишився стояти з листом у руці. Вікторія померла. Він раз по раз уголос проказував її ім'я, і голос у нього був бездушний і якийсь задубілий. Він глянув на лист і впізнав почерк, яким були виведені малі й великі літери, рівненькі рядки; а та, що написала їх, уже мертва!

Потім він заходить у під'їзд, підіймається східцями, знаходить потрібний ключ, засуває його в замок і відчиняє двері. В кімнаті було холодно й темно. Він сідає до вікна й при світлі догасаючого дня читає листа від Вікторії.

"Любий Юганнесе! — писала вона. — Коли ви читатимете цього листа, мене вже не буде на світі. Тепер усе здається мені дивом дивним, я вже вас не соромлюся і пишу вам знов, мовби між нами не було жодних непорозумінь. Досі, коли я провадила нормальне, повне життя, мені ліпше було днями й ночами страждати, ніж писати вам; але тепер, почавши з ним прощатися, я більше такого не думаю. Сторонні люди бачили, як я зійшла кров'ю, а лікар обстежив мене і виявив лише рештку легені, то навіщо ж мені стримуватись?

Я лежала в своєму ліжку й обдумувала останні слова, які я вам сказала. То було того вечора в лісі. Тоді мені й на думку не спадало, що то будуть мої останні слова, інакше я попрощалася б з вами і подякувала б вам. Тепер я вас більше не побачу і шкодую, що не впала вам тоді в ноги, не поцілувала ваших черевиків і тої землі, якою ви ходили, і не освідчилася у своєму безмежному коханні. Я лежала в ліжку і вчора й сьогодні мріяла про те, що якби не моя недуга, то я поїхала б знов додому, подалася б до лісу, знайшла б ту місцину, де ми сиділи тоді, як ви тримали мої руки в своїх; я ж могла б там лягти долілиць, щоб придивитися, чи ніде часом не збереглося вашого сліду, й перецілувати весь довколишній верес. Одначе тепер мені не можна поїхати додому, хіба як трохи поправлюся, на що сподівається мама.

Любий Юганнесе! Так дивно думати про те, що я була народжена лише для того, щоб покохати вас та й попрощатися з життям; як незвично лежати в постелі й чекати свого дня й години. Я крок за кроком віддаляюсь від життя, від людей на вулиці та гуркоту бричок; надійде весна, якої я, певно, вже ніколи не побачу, а ці будинки, вулиці, дерева в парках стоятимуть і після мене. Посидівши сьогодні в ліжку, я трішки подивилась у вікно. Ген на розі зустрілися хлопець і дівчина, вони віталися, тисли одне одному руки, про щось гомоніли й сміялися; і як же це воно так виходить, що я, котра не підводилася з ліжка і не зводила з них погляду, мала померти? Мені подумалось: ті двоє внизу не знають, що я лежу, очікуючи свого часу; та якби й знали, то все одно, мабуть, віталися б і гомоніли одне з одним, як тепер. Сьогодні вночі, коли було темно, я подумала, що наспіла моя смертна година, моє серце поволі стишувалося, і мені здалося, ніби до мене десь іздалини долинав гул вічності. Та наступної миті я опинилась далеко від того й знов стала дихати. Того відчуття аж ніяк не можна описати. Але мама вважає, що мені просто згадалась наша річка чи водоспад.

О Господи милостивий, якби ви, Юганнесе, знали, як я вас кохала. Мені так і не випало освідчитися вам, надто багато перешкод стояло на моїй дорозі, і насамперед — мій власний характер. Тато також завдавав собі немало шкоди через той характер, а я його дочка. Але зараз, коли я

помираю і все запізно, я ще раз вам пишу і вже освідчуюсь. Я питаю саму себе, навіщо мені це здалося, якщо вас мої слова, либонь, нічим не вразять, а надто, якщо мене вже не буде на білому світі; одначе мені так хотілося б наостанок побути близько біля вас, принаймні, щоб хоч не відчувати себе далі такою покинутою, як раніше. Я мовби бачу ваші плечі, руки, кожен ваш порух, коли ви читатимете цьою листа, — триматимете його перед собою і читатимете. Мені здається, що тоді між нами зникне та велетенська відстань. Я не можу нікого послати по вас, бо не маю на те права. Мама хотіла послати по вас ще два дні тому, але я вирішила краще написати. Крім того мені хотілося б, аби ви запам'ятали мене такою, якою я була колись, ще до хвороби. Я пригадую, що ви… (тут кілька слів пропущено)… мої очі та брови; але й вони вже не такі, як раніше. Ото ще й з тієї причини мені не хотілося б, щоб ви прийшли. Крім того, я хочу попросити вас не дивитися на мене в домовині. Звісно, я буду майже така, як і в житті, лише трохи блідіша, і лежатиму я в жовтій сукні; та ви однак пошкодували б, якби прийшли на мене подивитись.

Сьогодні я безліч разів бралася писати цього листа і все-таки не сказала й тисячної долі того, що хотілося б. Мене жахає сама думка про смерть, я не хочу помирати, я ще сподіваюсь на Божу ласку, сподіваюсь, що, може, мені трохи покращає, може, вже до весни. Тоді встановляться ясні дні, й дерева вкриються листям. Якби я видужала, то ніколи більше не тримала б на вас, Юганнесе, зла. Скільки сліз я виплакала і скільки дум передумала! О, я вийшла б надвір і гладила б рукою кожного камінчика на бруківці, зупинялася б і дякувала б кожній сходинці, якою ступала б, і з усіма велася б по-доброму. І дарма, що на душі шкребтимуть коти, а мені аби тільки жити. Я ніколи б уже ні на що не нарікала, ні, я усміхалась би всім, хто накидався б на мене з кулаками, і дякувала б та славила Бога, якби судилося жити. Моє життя геть непрожите, я нікому не принесла ніякої користі, й ось це невдале життя має ось-ось урватися. Якби ви знали, як мені не хочеться помирати, то ви, либонь, щось та зробили б, ви вдалися б до всього, що було б вам до снаги. Ви, звісно, нічого не можете вдіяти; та я подумала, що якби ви разом з цілим світом молились за мене і благали мого порятунку, то Господь Бог подарував би мені життя. О, яка безмежна була б моя

вдячність, я довіку нікому не завдала б нічого лихого і усміхалась би на все, послане згори, лише б тільки отримати можливість жити.

Мама сидить біля мене й плаче. Вона сиділа тут цілу ніч і плакала наді мною. Мені на душі від того трішечки легшає, то ніби зменшує гіркоту розлуки. Сьогодні я подумала: а що якби я, красиво вдягнена, одного дня підійшла до вас просто на вулиці й, не сказавши жодного образливого слова, дала вам троянду, куплену заздалегідь? Та враз мені сяйнуло в голові, що я більш ніколи не зможу робити того, що хочу, бо ж, мабуть, ніколи не видужаю, бо ж помру. Я дуже часто плачу, лежу собі тихо та ллю рясні, невтішні сльози; у грудях болить лише від ридань. Юганнесе, любий, любий друже, мій єдиний у світі коханий, прийдіть до мене зараз і побудьте зі мною трішки, поки почне смеркати. Я не плакатиму, я всміхатимусь так щасливо, як тільки зумію, від самої радості, що ви прийшли.

О, де моя гордість і моя відвага? Тепер я не дочка свого батька; та це відбувається тому, що сили мої тануть. Я довго страждала, Юганнесе, задовго до цих останніх днів. Мене терзали страждання, коли ви були за кордоном, та й потім, уже приїхавши навесні до міста, я не бачила за стражданнями білого світу. Я ніколи раніше не знала, якою безкінечно довгою може бути ніч. За той час мені випало двічі бачити вас на вулиці; першого разу ви проходили мимо, щось наспівуючи, й не помітили мене. Я сподівалась побачити вас у Сейєрів, та ви не прийшли. Я не мала наміру заговорити чи підходити до вас, але була б вдячна за можливість бачити вас оддалік. Але ви не прийшли. Мені тоді подумалось, що ви, мабуть, не прийшли через мене. Об одинадцятій годині я пішла танцювати, бо мені несила було чекати довше. О Юганнесе, я кохала вас, кохала лише вас усе своє життя. Ці слова пишу я, Вікторія, а Господь читає їх у мене з-за плеча.

А зараз я мушу попрощатися? вами, вже майже смеркло, і я більш нічого не бачу. Прощайте, Юганнесе, дякую за кожен день. Коли я відлітатиму на небеса, то подякую вам ще й востаннє і поки летітиму, поти й повторятиму самій собі ваше ім'я. Дай Боже вам щастя і здоров'я

на цілий вік і вибачте мені за все, що я чинила вам наперекір, і за те, що я не могла впасти перед вами навколішки й попросити у вас вибачення. Тепер це робить моя душа. Дай Боже вам здоров'я, Юганнесе, і прощайте назавжди. І ще раз дякую за кожен Божий день і годину. Я більше не можу.

Ваша ВІКТОРІЯ.

Щойно мені запалили лампу, і набагато посвітлішало. Лежачи в забутті, я знов побувала десь далеко від землі. Слава Богу, мені вже не було так моторошно, як раніше, я чула навіть тихеньку музику, а головне — розсіялась темрява. Я дуже вдячна. Але тепер мені вже бракне сил писати. Прощайте, мій коханий..."

1898

[i] Троль — у скандинавській міфології — надприродна істота, звичайно ворожа людям (найчастіше — велетень).

[ii] Камергер — придворний чин вищого рангу, а також особа, що має цей чин.

[iii] Естер — за старозавітною легендою, давньоперський цар Ксеркс розгнівався на царицю Астинь, яка гордовито проігнорувала запрошення на царський бенкет, передане їй через євнухів. На зло цариці Астинь Ксеркс скликав красунь із цілого царства й вибрав з-поміж них царицею юдейку Естер.

[iv] Велика книга вийшла друком... — натяк на "Містерії".

[v] ...там оповідається про Дідеріка та Іселіну. — Натяк на "Пана", що був написаний у Парижі й приніс Гамсунові славу.

[vi] Здається, то горлиця, весь час перебуваючи в тузі, спершу скаламучує чисте прозоре джерело… — Учитель згадує давню народну пісню про горлицю.